

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

ΖΩΗ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ

Σύνοψη

Ξεκινώντας από το κοινωνικό και νομοθετικό πλαίσιο, το κεφάλαιο αυτό εστιάζει στην αθηναϊκή νομοθεσία αναφορικά με τη ζωή και το θάνατο. Εξετάζεται ο Φονικός νόμος του Δράκοντα, που αποτελεί το αρχαιότερο κομμάτι των νόμων της Αθήνας, καθώς και οι ρυθμίσεις του Σόλωνα για την εκφορά του νεκρού και το πένθος. Σχολιάζεται η έννοια του μιάσματος και οι νομικές της προεκτάσεις, με την διακήρυξη της απαγόρευσης του δράστη φόνου από το δημόσιο χώρο (πρόρρησις). Στη συνέχεια εξετάζεται το ζήτημα της δίωξης της ανθρωποκτονίας, με αναφορά στα διαφορετικά φονικά δικαστήρια που προέβλεπε ο νόμος, και αναλύονται η προδικασία στις υποθέσεις ανθρωποκτονίας και η διαδικασία στο ακροατήριο. Αναλύεται έπειτα το κάθε είδος φόνου σε συνάρτηση με το δικαστήριο που ήταν αρμόδιο για το κάθε ένα, δηλαδή η ανθρωποκτονία με πρόθεση (φόνος εκ προνοίας), η ανθρωποκτονία από αμέλεια (φόνος μη εκ ή προνοίας ακούσιος φόνος), ο ατιμώρητος φόνος, περίπτωση διάπραξης φόνου από εξόριστο για ακούσια ανθρωποκτονία, καθώς και η εξιχνίαση φόνων όπου ο δράστης ήταν άγνωστος. Το κεφάλαιο κλείνει με τη χρήση της άπαγωγής στην ανθρωποκτονία, εξετάζοντας διαδοχικά την άπαγωγή εναντίον καταδικασθέντων για φόνο και την άπαγωγή εναντίον ύποπτων για φόνο

Προαπαιτούμενη γνώση

Απαραίτητη κρίνεται η εμπέδωση της ύλης του μαθήματος της Ιστορίας του Δικαίου του Α' εξαμήνου, καθώς και τα προηγούμενα ένδεκα κεφάλαια του παρόντος βιβλίου.

10.1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

10.1.1. Εισαγωγικά

Η ζωή αναγνωριζόταν στην αρχαιότητα ως το ύψιστο έννομο αγαθό και η αφαίρεσή της συνεπαγόταν αντεκδίκηση και τιμωρία. Στους μύθους η οικογένεια του θύματος εκούσιου φόνου καταδίωκε τον δράστη μέχρι να τον θανατώσει και έτσι να αποδοθεί δικαιοσύνη προς το νεκρό, ενώ στην περίπτωση ακούσιου φόνου η υπόθεση συχνά λυνόταν με την καταβολή χρηματικής ικανοποίησης προς την οικογένεια του θύματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρώτη γραπτή νομοθεσία στην Αθήνα είχε ως αντικείμενο την ανθρωποκτονία, κάνοντας την ζωή το πρώτο έννομο αγαθό που αναγνωρίστηκε επίσημα και υπάγοντας τον φόνο στη δικαιοδοσία των

δικαστικών οργάνων της πολιτείας. Το έγκλημα της ανθρωποκτονίας απασχόλησε και την τέχνη, ιδίως την ποίηση. Έτσι, από τα ομηρικά έπη μαθαίνουμε για φόνους που διαπράχθηκαν ακούσια, με αποτέλεσμα οι δράστες να ζουν εξόριστοι μακριά από την πατρίδα τους. Στην τραγωδία, από την άλλη πλευρά, το θέμα του φόνου πολύ συχνά αποτελεί τον πυρήνα της πλοκής. Αναπαράγοντας αρχαίους μύθους, όπως αυτόν του Οιδίποδα, του Ορέστη ή της Μήδειας, οι τραγικοί ανατέμνουν τα πάθη των ηρώων και τα ψυχολογικά και ηθικά διλήμματα που αντιμετωπίζουν, αλλά και τις νομικές συνέπειες της πράξης τους.

Εικόνα 10.1. Ο Ορέστης με τον Πυλάδη σκοτώνουν τον Αίγισθο. Παράσταση σε οinoχόη, περ. 430-300 π.Χ. Μουσείο Λούβρου. Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Murder_Aegisthus_Louvre_K320.jpg
Εικόνα με ένδειξη *public domain*, τελ. προσπέλαση με επιβεβαίωση άδειας 10/09/2020.

10.1.2. Ο Φονικός νόμος του Δράκοντα

Η ανθρώπινη ζωή αναγνωριζόταν ως έννομο αγαθό από τα πανάρχαια χρόνια, και ως εκ τούτου αθηναϊκή νομοθεσία προστάτευε τη ζωή κάθε ανθρώπου ανεξάρτητα από τη νομική του κατάσταση, είτε ήταν πολίτης είτε ξένος, ελεύθερος ή δούλος. Όπως προαναφέρθηκε, ο νόμος για την ανθρωποκτονία, γνωστός ως *φονικός νόμος*, αποτελούσε το αρχαιότερο κομμάτι της αθηναϊκής νομοθεσίας, καθώς θεσπίστηκε τον 7^ο αιώνα π.Χ. από τον πρώτο νομοθέτη της Αθήνας, τον Δράκοντα (το 621 π.Χ.). Μολονότι, όπως αναφέρουν οι πηγές, όλη η υπόλοιπη νομοθεσία του Δράκοντα καταργήθηκε λίγες δεκαετίες αργότερα από τον Σόλωνα, ο φονικός νόμος διατηρήθηκε σε ισχύ, και εξακολούθησε να ισχύει σε όλη τη διάρκεια της κλασικής εποχής, αλλά και αργότερα (ανωτέρω, κεφάλαιο 4). Όπως είναι εύλογο, κατά την κλασική εποχή το αρχικό κείμενο του νόμου του Δράκοντα είχε υποστεί αρκετές τροποποιήσεις και προσθήκες, ώστε να συμβαδίζει με τις νομικές και κοινωνικές εξελίξεις.

Οι Αθηναίοι έτρεφαν ιδιαίτερο σεβασμό για τον φονικό νόμο του Δράκοντα και θεωρούσαν ότι αποτελεί σπουδαίο κομμάτι της νομοθεσίας τους, πράγμα που γίνεται φανερό από πολυάριθμα χωρία των ρητόρων, όπου εξαιρείται η αρτιότητα και η σημασία του. Γράφει, για παράδειγμα, ο Αντιφών στη δημηγορία του *Περί του Ηρώδου φόνου* (5.14-15): «Όλος ο κόσμος, νομίζω, ομολογεί πως οι νόμοι που ισχύουν για τις υποθέσεις ανθρωποκτονίας είναι οι καλύτεροι και οι ιερότεροι από όσους έχουν θεσπιστεί. Διότι συμβαίνει να είναι οι αρχαιότεροι νόμοι αυτής της χώρας, κι ακόμη παραμένουν πάντοτε οι ίδιοι αναφορικά με τις ίδιες υποθέσεις, πράγμα που αποτελεί την μέγιστη απόδειξη νόμων ορθών· διότι ο χρόνος και η εμπειρία διδάσκουν στους ανθρώπους τι δεν είναι σωστό. Έτσι, οι νόμοι σχετικά με τον φόνο είναι οι καλύτεροι από όλους, και γι' αυτό κανείς μέχρι τώρα δεν τόλμησε να τους αλλάξει.» Το 409/8 π.Χ., σχεδόν δυο αιώνες μετά τη θέσπισή του, στο πλαίσιο της καταγραφής της νομοθεσίας (ανωτέρω, κεφάλαιο 4), ο φονικός νόμος με απόφαση της Βουλής και του Δήμου χαράχθηκε ξανά σε λίθινη στήλη η οποία αναρτήθηκε στην αγορά. Ένα μέρος αυτής της στήλης βρέθηκε σε ανασκαφές το 1843 και εκτίθεται στο Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών, ενώ το κείμενο δημοσιεύτηκε στη σειρά των *Inscriptiones Graecae* (IG I³ 104).

Παρά την αρχαιότητά του, ο φονικός νόμος του Δράκοντα διαπνέεται από καινοτόμο πνεύμα και από μια εκλεπτυσμένη νομική αντίληψη, η οποία εκπλήσσει για την εποχή του. Ο Δράκων έθεσε

ως στόχο να δώσει τέλος στην ιδιωτική αντεκδίκηση, την βεντέτα, που μέχρι τότε επικρατούσε στην αντιμετώπιση των φόνων, και να υπαγάγει όλες τις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας στα δικαστήρια. Επιδίωξε επίσης, στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας από αμέλεια, τη συμφιλίωση των συγγενών του θύματος με το δράστη. Έλαβε υπόψη την υποκειμενική διάθεση του δράστη για τον υπολογισμό της ποινής, διακρίνοντας ανάμεσα σε δόλο και αμέλεια. Εκτός από τον φόνο εκ προμελέτης (φόνος ἐκ προνοίας) και τον φόνο από αμέλεια (μη ἐκ προνοίας), διέκρινε και μια τρίτη κατηγορία ανθρωποκτονίας, τον ατιμώρητο φόνο (δίκαιος φόνος), επιφυλάσσοντας αντίστοιχα στους δράστες της κάθε κατηγορίας διαφορετική μεταχείριση. Ακόμη, ορίζοντας συγκεκριμένη ποινή για την κάθε κατηγορία φόνου, καθιέρωσε την ίση ποινική μεταχείριση για όλους.

10.1.3. Ο νόμος του Σόλωνα για το πένθος

Οι αρχαίες νομοθεσίες δεν ασχολήθηκαν μόνο με την προστασία του έννομου αγαθού της ζωής, αλλά περιέλαβαν και ρυθμίσεις που αφορούσαν τον θάνατο. Στο πλαίσιο της νομοθετικής του μεταρρύθμισης, ο Σόλων μερίμνησε για την τύχη της περιουσίας των πολιτών μετά θάνατον και θέσπισε νόμους που όριζαν τις τάξεις της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, ενώ για όσους Αθηναίους δεν είχαν αρσενικούς κατιόντες που θα κληρονομούσαν επέτρεψε την σύνταξη διαθήκης με ταυτόχρονη υιοθεσία (κεφάλαιο 6). Παράλληλα, ενέταξε στη νομοθεσία του διατάξεις σχετικά με τις κηδείες και το πένθος. Πρέπει να σημειωθεί ότι, παρόλο που πρόκειται για πεδίο ιδιωτικής φύσεως, η γενεσιουργός αιτία της νομοθεσίας για το πένθος και τις κηδείες ήταν καθαρά πολιτική. Στόχος των νόμων αυτών ήταν από τη μια πλευρά ο εξορθολογισμός των νεκρικών τελετών, και από την άλλη ο περιορισμός της υπερβολικής επίδειξης πλούτου και θρήνων που συνηθιζόταν στις κηδείες των αριστοκρατών, με τις θυσίες βοδιών, τα πολυτελή ενδύματα του νεκρού και την πληθώρα των κτερισμάτων που συνόδευαν το νεκρό στην τελευταία του κατοικία. Όπως αναφέρει ο Πλούταχος, ο Σόλων απαγόρευσε «να ξεσχίζουν οι θλιμμένοι τα μάγουλά τους, να μοιρολογούν και να ξεφωνίζουν στις κηδείες του ενός και του άλλου. Δεν επέτρεψε να θυσιάζουν βόδια στους τάφους, να θάβουν το νεκρό με περισσότερα από τρία ιμάτια και να συμμετέχουν ξένοι (μη συγγενείς) εκτός από την ώρα της ταφής». (Πλούταρχος, Σόλων 21.6).

Όπως μαθαίνουμε από τον Δημοσθένη, ο νόμος αυτός προσδιόρισε ακόμη τον χρόνο της κηδείας, που έπρεπε να γίνει μέχρι τρεις ημέρες μετά το θάνατο, περιορίσε τον αριθμό των συμμετεχόντων στη νεκρική πομπή, ιδίως αναφορικά με τις γυναίκες, στα πλαίσια της συγγένειας, και όρισε ότι θα προπορεύονται οι άνδρες και θα ακολουθούν οι γυναίκες: «Ο νεκρός πρέπει να τοποθετείται στο εσωτερικό του σπιτιού του, σύμφωνα με τις επιθυμίες της οικογένειάς του. Η εκφορά γίνεται την επόμενη ημέρα, πριν από την ανατολή του ήλιου. Στην πομπή, οι άνδρες βαδίζουν μπροστά από τη σορό και οι γυναίκες πίσω. Δεν επιτρέπεται στις γυναίκες να εισέρχονται στο σπίτι του νεκρού, ούτε να ακολουθούν την εκφορά όταν οδηγείται στον τάφο, εκτός αν είναι πάνω από εξήντα ετών και συγγενείς με το νεκρό μέχρι το βαθμό της κόρης των εξαδέλφων. Καμιά γυναίκα δεν επιτρέπεται να μπει στο σπίτι του νεκρού αφότου ξεκινήσει η πομπή, παρά μόνον όσες είναι συγγενείς μέχρι το βαθμό της κόρης των εξαδέλφων». (Δημ. 43 Προς Μακάρτατον 62).

Εικόνα 10.2. Παράσταση με την πρόθεσιν του νεκρού σε πήλινη πλάκα από την Αττική, 6^{ος} αι. π.Χ. Γύρω από το νεκρό απεικονίζονται τα μέλη της οικογένειάς του, ενώ οι γυναίκες τραβούν τα μαλλιά τους τελετουργικά. Πηγή: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gela_Painter - Black-Figure %22Pinax%22 \(Plaque\) - Walters 48225.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gela_Painter_-_Black-Figure_%22Pinax%22_(Plaque)_-_Walters_48225.jpg)
Εικόνα με ένδειξη Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0, τελ. προσπέλαση με επιβεβαίωση άδειας 15/03/2012.

10.1.4. Το μίασμα

Μια πολύ σημαντική θρησκευτική και μεταφυσική έννοια στην αρχαιότητα ήταν αυτή του μιάσματος. Το μίασμα ήταν η μόλυνση την οποία προκαλούσαν φυσικά γεγονότα όπως η γέννηση και ο θάνατος, και σε περίπτωση διάπραξης φόνου ακόμη περισσότερο, θεωρούνταν ότι το μίασμα εξαπλωνόταν σε όλη την πόλη. Σύμφωνα με την αντίληψη των αρχαίων, τα άτομα που ήταν μιαρά προκαλούσαν διαφορές καταστροφές σταλμένες από τους θεούς, τόσο στον εαυτό τους όσο και στους γύρω τους, όπως ναυάγια, φυσικές καταστροφές ή ασθένειες. Γι' αυτόν το λόγο η μόλυνση έπρεπε να καθαρθεί τελετουργικά με τον καθαρό που αρμοζε σε κάθε περίπτωση. Το αρχαιότερο γνωστό περιστατικό από την ιστορία της Αθήνας περιέχει την αφήγηση του λεγόμενου *Κυλώνειου ἄγους*, ενός πολύ σοβαρού μιάσματος που μόλυνε την πόλη. Το 636 π.Χ. έγινε μια αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος και οι πραξικοπηματίες βρέθηκαν κέτες στο ναό της Αθηνάς στην Ακρόπολη. Οι άρχοντες με τέχνασμα έπεισαν τους κέτες να φύγουν από το ναό με την υπόσχεση ότι θα σώσουν τη ζωή τους, αλλά αμέσως τους συνέλαβαν και τους θανάτωσαν. Οι ανίεροι αυτοί φόνοι θεωρήθηκε αργότερα ότι ήταν η αιτία για την επιδημία που εξαπλώθηκε στην πόλη και για να εξαγνίσουν την πόλη οι Αθηναίοι κάλεσαν από την Κρήτη έναν ειδικό, τον Επιμενίδα, ο οποίος τέλεσε τον καθαρό εξευμενίζοντας τους θεούς.

Λόγω του μιάσματος που προκαλούσε ο θάνατος ενός ανθρώπου, η σορός του δεν έπρεπε να μένει εκτεθειμένη. Ένας αρχαϊκός νόμος που εξακολουθούσε να ισχύει και την κλασική εποχή προέβλεπε ειδικά τα πρόσωπα που είχαν την υποχρέωση να θαψουν τον νεκρό (Δημ. 43 *Προς Μακάρτατον* 57-58):

«Όσον αφορά εκείνους που βρίσκονται νεκροί στους δήμους και δεν μεριμνά κανείς για την ταφή τους, ο δήμαρχος οφείλει να διατάζει τους συγγενείς τους να πάρουν το νεκρό, να τον θάψουν και να διενεργήσουν την κάθαρση του δήμου την ίδια την ημέρα του θανάτου. Αν ο νεκρός είναι δούλος, η εντολή απευθύνεται στον κύριό του και αν είναι ελεύθερος, στους κληρονόμους του. Αν ο νεκρός δεν έχει αφήσει κληρονομιά, η εντολή απευθύνεται στους συγγενείς του. Εάν οι συγγενείς δεν τηρήσουν την εντολή του δημάρχου και δεν αποκομίσουν το νεκρό, ο δήμαρχος πρέπει να μισθώσει ανθρώπους που θα πάρουν το νεκρό, θα τον θάψουν και θα διενεργήσουν κάθαρση στον δήμο, μέσα στην ίδια ημέρα και όσο το δυνατόν συντομότερα. Αν ο δήμαρχος δεν μισθώσει ανθρώπους, να οφείλει πρόστιμο χιλίων δραχμών στο δημόσιο ταμείο. Όσα έξοδα θα κάνει, να τα εισπράξει από τους υπεύθυνους. Αν δεν κάνει τίποτε από τα παραπάνω, να πληρώσει ο ίδιος στους δημότες».

Η ταφή των νεκρών, που την υπαγόρευαν λόγοι υγιεινής, ήταν επιβεβλημένη τόσο από το ανθρωπινό όσο και από το θεϊκό δίκαιο: η ηθική υποχρέωση των συγγενών να παράσχουν στο νεκρό

τις νεκρώσιμες τελετές αποτελεί το κεντρικό θέμα της τραγωδίας του Σοφοκλή *Αντιγόνη*, όπου η ηρώιδα, υπακούοντας τις εντολές του θεϊκού δικαίου, έρχεται σε σύγκρουση με την εντολή του βασιλιά.

Εικόνα 10.3. Ο Ορέστης εξαγνίζεται στους Δελφούς από το μίasma για το φόνο της μητέρας του και του Αίγισθου. Ερυθρόμορφο αγγείο από την Καμπανία, περ. 350-325 π.Χ. Εθνικό αρχαιολογικό Μουσείο Ισπανίας, Μαδρίτη. Πηγή:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Skyphos_Painter_Zurich_2633.jpg

Εικόνα με ένδειξη *Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0*, τελ. προσπέλαση με επιβεβαίωση άδειας 22/09/2015.

10.1.5. Η πρόρρησις

Παρόμοια όπως το θύμα, έτσι και ο δράστης του φόνου θεωρούνταν μιαρός και έπρεπε με κάθε τρόπο να απομονωθεί, ώστε να μην μεταδώσει το μίasma στους κατοίκους της πόλης. Τον ίδιο σκοπό άλλωστε εξυπηρετούσαν αντίστοιχα και οι ποινές που επιβάλλονταν σε όσους κρίνονταν ένοχοι για φόνο, δηλαδή η θανατική ποινή και η εξορία.

Ο νόμος του Δράκοντα όριζε ότι όποτε διαπραττόταν ένας φόνος, το πρώτο βήμα που έπρεπε να γίνει ήταν η πρόρρησις, δηλαδή η δημόσια διακήρυξη αποκλεισμού του φονέα από όλους τους δημόσιους χώρους. Την πρόρρησιν διενεργούσαν τελετουργικά στην Αγορά οι συγγενείς του νεκρού, που ανήκαν στον κύκλο της *ἀγχιστείας*. Από εκείνη τη στιγμή απαγορευόταν στον κατηγορούμενο για φόνο η είσοδος σε οποιοδήποτε δημόσιο χώρο, όπως ήταν η αγορά, οι ναοί και τα ιερά, τα δικαστήρια, καθώς και η συμμετοχή στα κοινά, στις δημόσιες εορτές, στους αγώνες και εν γένει σε κάθε εκδήλωση του πολιτικού βίου. Ο αποκλεισμός αυτός, που είχε σκοπό τον περιορισμό του μίasmατος, ουσιαστικά ισοδυναμούσε με τη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Οι συνέπειες του αποκλεισμού από τα δημόσια πράγματα είχαν προεκτάσεις που ξεπερνούσαν το πλαίσιο του φόνου. Όπως υποστηρίζει ο κατηγορούμενος στην υπόθεση του *Περί του χορευτού λόγου* του Αντιφώντα, οι συγγενείς του θύματος δεν έκαναν την πρόρρησιν εναντίον του αμέσως μετά το θάνατο, όπως θα έπρεπε, αλλά πολύ αργότερα και αφού δωροδοκήθηκαν για το σκοπό αυτό από κάποιους εχθρούς του κατηγορουμένου, κατά των οποίων ο κατηγορούμενος είχε υποβάλει μήνυση για κατάχρηση. Ο σκοπός της πρόρρησης και της κατηγορίας εναντίον του, όπως λέει ο ίδιος, ήταν να του απαγορευθεί η είσοδος στην Αγορά και στο δικαστήριο, ώστε να μην έχει τη δυνατότητα να εμφανιστεί στη δίκη για την υπόθεση της κατάχρησης.

Ο ύποπτος για φόνο δεν προφυλακιζόταν, προφανώς για να μην μεταδώσει τη μόλυνση στον χώρο του δεσμοτηρίου. Αν ο κατηγορούμενος για φόνο ήταν ξένος και δεν ερχόταν στην Αθήνα για να δικαστεί, οι συγγενείς του θύματος είχαν εκ του νόμου το δικαίωμα να ζητήσουν την έκδοση του υπόπτου και να συλλάβουν τρεις συμπολίτες του, τους οποίους κρατούσαν μέχρι να εκδοθεί ο κατηγορούμενος.

Μετά την πρόρρησιν, εάν κάποιος κατηγορούμενος για φόνο παραβίαζε τον αποκλεισμό και επιχειρούσε να ασκήσει κάποιο από τα πολιτικά του δικαιώματα ή εμφανιζόταν σε κάποιο δημόσιο χώρο, μπορούσε ο οποιοσδήποτε να τον συλλάβει με *άπαγωγή* και να τον οδηγήσει στους Ένδεκα,

οι οποίοι τον προφυλάκιζαν. Η δίκη που ακολουθούσε την σύλληψη δεν διεξαγόταν σε φονικό δικαστήριο, αλλά σε ηλιαστικό, όπως συνέβαινε σε όλες της περιπτώσεις άπαγωγής.

Αφού διενεργούσαν τελετουργικά την πρόρρηση, οι στενοί συγγενείς του θύματος έπρεπε να καταγγείλουν το φόνο στο αρμόδιο όργανο, που ήταν ένας από τους Εννέα Αρχόντες, ο *Άρχων Βασιλεύς*. Ο νόμος προσδιόριζε περιοριστικά τον κύκλο των συγγενών που είχαν το δικαίωμα να διενεργήσουν την πρόρρηση και να ασκήσουν τη μήνυση για φόνο. Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονταν οι συγγενείς μέχρι και τον βαθμό του ανεψιού, δηλαδή του γιού του πρώτου εξαδέλφου. Πιο αναλυτικά, όπως μαθαίνουμε από τον Δημοσθένη στον λόγο του *Προς Μακάρτατον*, ο νόμος όριζε τα εξής (Δημ. 43.57): «Νόμοι. Η απαγόρευση του φονέα ανακοινώνεται στην αγορά από τους συγγενείς μέχρι τον βαθμό του υιού του πρώτου εξαδέλφου. Στην δίωξη επικουρούν οι εξάδελφοι, οι υιοί των εξαδέλφων, οι γαμβροί, οι γυναικάδελφοι, οι πεθεροί και τα μέλη της φρατρίας.» Ακόμη, εάν το θύμα ήταν δούλος ή δούλη, την μήνυση είχε το δικαίωμα να ασκήσει ο κύριός τους.

Εικόνα 10.4. Επιτύμβια στήλη με ανάγλυφο που απεικονίζει πατέρα και γιο σε αποχαιρετιστήρια χειραψία.

Πηγή:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grave_stele_depicting_a_young_man_shaking_his_father%27s_hand_with_his_dog_Greek_400_BCE_Pentelic_Marble_NAM_Athens.jpg

Εικόνα με ένδειξη Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0, τελ. προσπέλαση με επιβεβαίωση άδειας 28/12/2020.

Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η περιοριστική απαρίθμηση από το νόμο του κύκλου των προσώπων που επιτρεπόταν να ασκήσουν τη μήνυση για φόνο μπορούσε σε ορισμένες περιπτώσεις να οδηγήσει στην αδυναμία δίωξης του δράστη της ανθρωποκτονίας και κατά συνέπεια στην ατιμωρησία του. Για ένα τέτοιο πρόβλημα γίνεται λόγος στον *Κατά Ευέργου και Μνησιβούλου* λόγο που αποδίδεται στον Δημοσθένη. Ο συγκεκριμένος λόγος απαγγέλθηκε από τον ενάγοντα σε μια δίκη ψευδομαρτυριών που έγινε γύρω στο 355 π.Χ. και αποτελούσε έναν κρίκο σε μια μακριά αλυσίδα αντιδικιών που είχε ο ενάγων με τον Θεόφημο. Σε μια προηγούμενη δίκη για ξυλοδαρμό, ο ενάγων είχε καταδικαστεί να πληρώσει στο Θεόφημο το ποσόν των χιλίων εκατό δραχμών, καθώς και την επωβελία και τα δικαστικά έξοδα. Επειδή η πληρωμή καθυστέρησε, ο Θεόφημος μαζί με τον αδελφό του Ευέργο και τον γαμβρό του Μνησίβουλο εισέβαλαν στο αγρόκτημα του ενάγοντα για να κάνουν κατάσχεση των περιουσιακών του στοιχείων. Αφού αρπαξαν οι εισβολείς όσα αντικείμενα βρήκαν εκεί, επιτέθηκαν στην ηλικιωμένη παραμάνα την ώρα που προσπαθούσε να κρύψει ένα ποτήρι και την τραυμάτισαν σοβαρά. Παρά τις φροντίδες του γιατρού που κλήθηκε, η γυναίκα πέθανε λίγες μέρες αργότερα.

Με τον θάνατο της παραμάνας ο ομιλητής, όπως διηγείται βρέθηκε σε απορία για τις ενέργειες που έπρεπε να κάνει. Από τη μια πλευρά, η γυναίκα είχε πεθάνει στο σπίτι του, από την άλλη όμως η σχέση με την παραμάνα του ήταν συναισθηματική και όχι συγγενική. Η γυναίκα ήταν άλλοτε δούλη την οποία είχε απελευθερώσει ο πατέρας του. Μετά την απελευθέρωσή της παντρεύτηκε και έζησε με τον σύζυγό της, όταν όμως εκείνος πέθανε, επέστρεψε στο σπίτι του ενάγοντα όπου φιλοξενούνταν. Έτσι ο ομιλητής απευθύνθηκε στους *έξηγητάς*, τους γνώστες των

ιερών πραγμάτων στα οποία υπάγονταν το μίasma του φόνου, ζητώντας τη συμβουλή τους, κι εκείνοι του απάντησαν τα εξής:

«Θα σου εξηγήσουμε τα νόμιμα και θα σε συμβουλευσουμε για το συμφέρον σου. Αν υπάρχει συγγενής της γυναίκας, πρέπει κατ' αρχάς να ακολουθήσει την εκφορά, κρατώντας δόρυ, και να κάνει επάνω στο μνήμα την απαγόρευση της εισόδου του δράστη σε δημόσιους χώρους. Έπειτα, πρέπει να φυλάξει το μνήμα επί τρεις ημέρες. Σε συμβουλευουμε ακόμη το εξής: επειδή δεν ήσουν ο ίδιος παρών αλλά μόνον η σύζυγος και τα παιδιά σου, και δεν υπάρχουν άλλοι μάρτυρες, μην κάνεις την απαγόρευση για κανέναν ονομαστικά, αλλά γενικά για τους δράστες και δολοφόνους. Έπειτα, μην καταθέσεις μήνυση στον Άρχοντα Βασιλέα, διότι σύμφωνα με το νόμο δεν έχεις τέτοιο δικαίωμα. Η γυναίκα δεν ήταν ούτε συγγενής ούτε δούλη σου, σύμφωνα με όσα λες, και οι νόμοι επιτρέπουν τη δίωξη μόνο στους συγγενείς και στον κύριο της δούλης. Επομένως, αν ορκιστείς στο Παλλάδιο, εσύ, η γυναίκα σου και τα παιδιά σου, και καταραστείτε τους εαυτούς σας και το σπίτι σας, θα κάνεις κακή εντύπωση σε πολύ κόσμο. Κι αν ο αντιδικός σου αθωωθεί, θα χαρακτηριστεί επίορκος, ενώ αν καταδικαστεί, θα προκαλέσεις φθόνο. Αφού λοιπόν εξαγνίσεις τον εαυτό σου και το σπίτι σου, άντεξε τη συμφορά όσο καλύτερα μπορείς και, αν θέλεις, εκδικήσου με άλλον τρόπο». Αφού άκουσα τις συμβουλές των εξηγητών και πήγα να δω τους νόμους του Δράκοντα που είναι γραμμένοι στη στήλη, συζήτησα με τους φίλους μου τι έπρεπε να κάνω, κι εκείνοι μου έδωσαν τις ίδιες συμβουλές. Έτσι, έκανα όσα έπρεπε να γίνουν για το σπίτι μου και μου είχαν πει οι εξηγητές, αλλά δεν ανακατεύτηκα σε όσα δεν μου επέτρεπε ο νόμος. Ο νόμος, δικαστές, ορίζει ότι τη μήνυση ασκούν οι συγγενείς μέχρι τον βαθμό των τέκνων των εξαδέλφων. Και όταν ο μηνυτής δίνει τον όρκο, ερωτάται για τον βαθμό της συγγένειας με το θύμα, ακόμη και αν το θύμα είναι δούλος. Διότι μόνον αυτά τα πρόσωπα μπορούν να ασκήσουν τη μήνυση. Αυτή η γυναίκα όμως δεν είχε καμιά συγγένεια με εμένα, αλλά ήταν η παραμάνα μου. Αλλά ούτε δούλη ήταν πλέον, διότι ο πατέρας μου την είχε απελευθερώσει, και είχε παντρευτεί και ζούσε σε χωριστό σπίτι». ([Δημ.] 47 *Κατά Ευέργου και Μνησιβούλου* 69-72.

Ενώ λοιπόν μια υπόθεση φόνου ήταν δυνατόν να μην φτάσει στο δικαστήριο, όταν δεν υπήρχαν συγγενείς οι οποίοι θα αναλάμβαναν τη δίωξη, όπως στην περίπτωση της παραμάνας, από την άλλη πλευρά υπήρχαν περιθώρια για την άσκηση δίωξης με έμμεσους τρόπους, ιδίως όταν κάποιος ευφάνταστος αντίπαλος επιδίωκε με κάθε τρόπο τη σύγκρουση. Αυτό συνέβη στην υπόθεση της αντιδικίας μεταξύ του Διόδωρου και του Ανδροτίωνα, που μας είναι γνωστή από δύο λόγους του Δημοσθένη. Όπως αφηγείται στο δικαστήριο ο Διόδωρος, ο Ανδροτίων τον κατηγορούσε ότι σκότωσε τον ίδιο του τον πατέρα και, καθώς δεν μπορούσε να ασκήσει μήνυση για φόνο αφού δεν είχε συγγένεια με το εικαζόμενο θύμα, άσκησε δίωξη για ασέβεια εναντίον του θείου του Διόδωρου. Το αιτιολογικό ήταν ότι ο θεός διέπραττε ασέβεια επειδή συναναστρεφόταν τον Διόδωρο ενώ ο τελευταίος ήταν πατροκτόνος. Στη δίκη ασεβείας ενώπιον του ηλιαστικού δικαστηρίου ο θεός του Διόδωρου αθώθηκε, και έτσι ο Διόδωρος, όπως αφηγείται, απαλλάχθηκε από αυτή τη φορική κατηγορία (Δημ. 22 *Κατά Ανδροτίωνος* 2-3 και 24 *Κατά Τιμοκράτους* 7).

10.2. Η ΔΙΩΞΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑΣ

10.2.1. Τα φονικά δικαστήρια

Όπως έγινε σαφές από τα παραπάνω, σε αντίθεση με όσα ισχύουν στα σύγχρονα δίκαια, στην αρχαιότητα η ανθρωποκτονία θεωρούνταν ότι αφορούσε πρωτίστως την οικογένεια του θύματος και όχι το δημόσιο. Ο φόνος αποτελούσε ιδιωτικό αδίκημα και όχι δημόσιο, και γι' αυτό το λόγο διωκόταν με *δίκη*, με τη διαδικασία δηλαδή που προβλεπόταν για τα ιδιωτικά αδικήματα, και όχι με *γραφή*, η οποία αφορούσε τα δημόσια εγκλήματα (κεφάλαιο 3). Ο φόνος δεν διωκόταν αυτεπαγγέλτως από κάποιον δημόσιο λειτουργό, ενώ τη μήνυση ασκούσαν αποκλειστικά οι συγγενείς του νεκρού και όχι οποιοσδήποτε πολίτης.

Μια άλλη ιδιαιτερότητα της ανθρωποκτονίας στην αρχαία Αθήνα είναι ότι δεν δικαζόταν από την Ηλιαία, όπως τα περισσότερα είδη ιδιωτικών δικών, αλλά από ειδικά δικαστήρια, τα *φονικά*. Ο νόμος του Δράκοντα προέβλεπε ξεχωριστά δικαστήρια για κάθε είδος φόνου, διακρίνοντας τις υποθέσεις που υπάγονταν στο κάθε ένα, με κύριο κριτήριο το είδος της υπαιτιότητας του δράστη και την προσωπική κατάσταση του θύματος. Έτσι, ο Άρειος Πάγος ήταν αρμόδιος για τους φόνους Αθηναίων πολιτών που διαπράττονταν με πρόθεση. Στο δικαστήριο του Παλλαδίου υπάγονταν οι ανθρωποκτονίες Αθηναίων που διαπράττονταν από αμέλεια, καθώς και οι φόνοι που είχαν διαπραχθεί με πρόθεση όταν το θύμα ήταν μέτοικος, ξένος/η ή δούλος/η, ενώ στο Παλλάδιο δικάζονταν επίσης όσοι κατηγορούνταν για την ηθική αυτουργία σε φόνο. Το Δελφίνιον δικάζε τις υποθέσεις *δίκαιου φόνου*, εκείνες δηλαδή τις περιπτώσεις στις οποίες ο νόμος όριζε ότι ο δράστης έμενε ατιμώρητος. Το δικαστήριο της Φρεαττύδας επιλαμβανόταν των περιπτώσεων που ένας εξόριστος δράστης ανθρωποκτονίας είχε διαπράξει νέο φόνο (Αθ. Πολ. 57.3, Δημ. 23.77-9). Τέλος, υπήρχε το δικαστήριο του Πρυτανείου, που ήταν αρμόδιο για την εξιχνίαση αβέβαιων περιπτώσεων φόνου, όταν ο δράστης ήταν άγνωστος ή ο θάνατος είχε επέλθει από ζώο ή από την πτώση αντικειμένου. Την προεδρία των φονικών δικαστηρίων είχε ο *Άρχων βασιλεύς*, ο οποίος είχε την ευθύνη της διεξαγωγής της δίκης, χωρίς όμως δικαίωμα ψήφου κατά τη λήψη της απόφασης.

Όσον αφορά τη συγκρότηση των φονικών δικαστηρίων, ο Άρειος Πάγος αποτελούνταν από τους πολίτες που είχαν διατελέσει άρχοντες. Κάθε χρόνο, εκείνοι που είχαν περάσει τη δοκιμασία αρχόντων και είχαν ολοκληρώσει επιτυχώς τη θητεία τους στο σώμα των *Έννεα Αρχόντων*, μετά την λογοδοσία τους (*εϋθυνα*) γίνονταν αυτοδικαίως μέλη του Αρείου Πάγου. Η θητεία τους ήταν ισόβια και υπολογίζεται ότι την κλασική εποχή οι Αρεοπαγίτες κάθε έτους θα ήταν περί τους εκατό έως διακόσιους. Ο Άρειος Πάγος, που δικάζε τις βαρύτερες υποθέσεις ανθρωποκτονίας, ήταν πολύ παλαιό και θεωρούνταν από τους Αθηναίους πολύ σεβαστό δικαστήριο. Τα μέλη του είχαν αποκτήσει δικαστική εμπειρία τη χρονιά που είχαν διατελέσει άρχοντες, από τις αγωγές και μηνύσεις που δέχονταν στα πλαίσια των καθηκόντων τους, από τη διενέργεια της προδικασίας και από τις δίκες που είχαν εισαγάγει στο δικαστήριο, και η εμπειρία αυτή αυξανόταν με τη θητεία τους στον Άρειο Πάγο. Όπως σημειώνει ο ομιλητής στο λόγο του Δημοσθένη *Κατ' Αριστοκράτους* (Δημ. 23.66), δεν υπάρχει άλλο δικαστήριο που να έχει τιμηθεί με τόσο πολλές αρχαίες και μυθικές παραδόσεις. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Άρειος Πάγος ήταν το μοναδικό δικαστήριο ενώπιον του οποίου αξίωσαν να παραστούν οι θεοί, ως κατηγοροί και ως κατηγορούμενοι, αλλά και ως δικαστές των μεταξύ τους διαφορών. Εκεί προσέφυγε ο Ποσειδών για το φόνο του γιου του Αλιρρόθιου από τον Άρη, εκεί δίκασαν οι δώδεκα θεοί τη δίκη ανάμεσα στον Ορέτη και τις Ευμενίδες. Αργότερα, ο

Άρειος Πάγος ήταν το μοναδικό δικαστήριο από το οποίο ούτε η τυραννίδα, ούτε η ολιγαρχία ούτε η δημοκρατία τόλμησε ποτέ να αφαιρέσει τις φονικές δίκες, και όλοι θεωρούν ότι οι δικές τους αποφάσεις σ' αυτές τις υποθέσεις θα ήταν κατώτερες από τις ετυμηγορίες αυτών των ανδρών. Επιπλέον, όπως λέει ο ομιλητής, ήταν το μοναδικό δικαστήριο στο οποίο κανείς κατηγορούμενος που καταδικάστηκε ή μηνυτής που έχασε την υπόθεση δεν απέδειξε ποτέ ότι η απόφαση ήταν άδικη.

Τα δικαστήρια στο Παλλάδιο, στο Δελφίνιο και στο Εν Φρεαττοί στελεχώνονταν από τους πενήντα έναν Εφέτες, δηλαδή Αθηναίους πολίτες άνω των πενήντα ετών που αναδεικνύονταν με κλήρο, μεταξύ των Αρεοπαγιτών ή των δικαστών της Ηλιαίας. Το δικαστήριο του Παλλαδίου συνεδρίαζε στον περίβολο του ναού της Παλλάδος Αθηνάς, που βρισκόταν εκτός των τειχών της πόλης και το δικαστήριο του Δελφινίου συνεδρίαζε στον περίβολο του ναού του Δελφινίου Απόλλωνα και της Δελφινίας Αρτέμιδος. Για λόγους αποτροπής του μιάσματος που έφερε ο κατηγορούμενος, το Εν Φρεαττοί δικαστήριο συνεδρίαζε στην ακτή του Πειραιά ενώ ο κατηγορούμενος βρισκόταν σε σκάφος από το οποίο δεν επιτρεπόταν να αποβιβαστεί. Τέλος, το δικαστήριο του Πρυτανείου έδρευε στο Πρυτανείο και αποτελούνταν από τον άρχοντα βασιλέα και τους τέσσερις φυλοβασιλείς.

Η διάπραξη φόνων στην Αθήνα ήταν κάτι αρκετά σπάνιο, από όσο μπορούμε να κρίνουμε από τις πηγές, με εξαίρεση τις πολιτικές δολοφονίες, οι οποίες σε καιρούς κρίσης, και κυρίως στη διάρκεια των δύο ολιγαρχικών πραξικοπημάτων είχαν βάψει με αίμα την Αθήνα. Σε ένα διάστημα σχεδόν δύο αιώνων, μεταξύ των ετών 507 και 322 έχουν μετρηθεί μόνο δεκαέξι μαρτυρίες για υποθέσεις ανθρωποκτονίας εκτός από τις πολιτικές. Ωστόσο το δίκαιο της ανθρωποκτονίας είναι αρκετά καλά γνωστό, χάρη στη σχετική αφθονία των πηγών. Το μικρό τμήμα της καταγραφής του φονικού νόμου του Δράκοντα που σώζεται επιγραφικά συμπληρώνεται από τον λόγο του Δημοσθένη *Κατ' Αριστοκράτους*. Ο λόγος αυτός αποτελεί εξαιρετικά σημαντική πηγή της γνώσης μας για το αθηναϊκό δίκαιο της ανθρωποκτονίας στην κλασική εποχή, καθώς στις παραγράφους 65-81 γίνεται λεπτομερής απαρίθμηση των φονικών δικαστηρίων, της αρμοδιότητας του κάθε ενός και της διαδικασίας που ακολουθείται, πληροφορίες που αναφέρονται πιο συνοπτικά στην *Αθηναίων Πολιτεία* (57.2-4). Ανάμεσα στους ρητορικούς λόγους που σώζονται, οι δημηγορίες του Αντιφώντα εκφωνήθηκαν σε υποθέσεις φόνου, όπως και τρεις δημηγορίες του Λυσία, ενώ αναφορές σε ζητήματα ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου της ανθρωποκτονίας παρέχονται και από ορισμένες άλλες δημηγορίες. Ο λόγος του Λυσία 12 *Κατά Ερατοσθένη*, όπου ο ίδιος ο Λυσίας αγορεύει ως μνηστής για το φόνο του αδελφού του, Πολεμάρχου, είναι πιθανότατα όχι *δίκη φόνου* αλλά μήνυση που έγινε κατά του Ερατοσθένη στο πλαίσιο των *ευθυνών* του, δηλαδή της λογοδοσίας που υπεβαλε ως πρώην μέλος του ολιγαρχικού καθεστώτος των Τριάκοντα (κατωτέρω, κεφάλαιο 11). Όπως όριζε ο νόμος της αμνηστίας του 403 π.Χ., απαραίτητη προϋπόθεση για να μπορέσουν να παραμείνουν στην Αθήνα τα μέλη των Τριάκοντα και να υπαχθούν στην αμνηστία ήταν να περάσουν επιτυχώς την νόμιμη διαδικασία των *εϋθυνών*.

Εικόνα 10.5. Η Μήδεια σκοτώνει τα παιδιά της. Παράσταση σε αμφορέα από την Κύμη της Κάτω Ιταλίας, περ. 330 π.Χ. Μουσείο Λούβρου. Πηγή:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Medeia_child_Louvre_K300.jpg

Εικόνα με ένδειξη Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0, τελ. προσπέλαση με επιβεβαίωση άδειας 01/10/2020.

10.2.2. Η προδικασία στις υποθέσεις ανθρωποκτονίας

Η διαδικασία στις υποθέσεις φόνου ήταν πολύ διαφορετική από ό,τι στις άλλες υποθέσεις και πιο περίπλοκη, λόγω της σοβαρότητας του αντικειμένου αλλά και της θρησκευτικής χροιάς που της προσέδιδε η ύπαρξη μιάσματος στο πρόσωπο του κατηγορουμένου. Τα κύρια χαρακτηριστικά της είναι η πολύ μεγαλύτερη διάρκεια της προδικασία και ο επίσημος όρκος που έπρεπε να δώσουν τόσο οι διάδικοι όσο και οι μάρτυρές τους έπρεπε να δώσουν τον της διωμοσίας, με τον οποίο τον εαυτό τους και το σπίτι τους.

Μετά την άσκηση της μήνυσης για φόνο, ο Άρχων βασιλεύς ξεκινούσε την ανάκριση, η οποία διαρκούσε τρεις μήνες. Ο βασιλεύς έπρεπε να συγκαλέσει τρεις διαδοχικές συνεδριάσεις ενώπιόν του, μία κάθε μήνα. Στις τρεις αυτές συνεδριάσεις οι διάδικοι παρουσίαζαν τα επιχειρήματά τους και προσκόμιζαν τα αποδεικτικά τους μέσα, και ο βασιλεύς έπρεπε να διερευνήσει ενδελεχώς την υπόθεση. Όπως μαθαίνουμε από τον λόγο του Αντιφώντα *Περί του χορευτού* (Αντ. 6. 42), ο Άρχων βασιλεύς δεν ήταν δυνατόν να δεχθεί καταγγελία για φόνο αν υπολείπονταν λιγότεροι από τρεις μήνες για τη λήξη της θητείας του. Στην περίπτωση αυτή, η καταγγελία έπρεπε να υποβληθεί στον άρχοντα που θα αναλάμβανε καθήκοντα την επόμενη χρονιά. Μόλις ολοκληρωνόταν η προδικασία, ο βασιλεύς παρέπεμπε την υπόθεση στο αρμόδιο δικαστήριο, ανάλογα με το είδος του φόνου.

Πριν από την έναρξη της δίκης, και οι δύο διάδικοι έπρεπε να ορκιστούν για την αλήθεια των ισχυρισμών τους. Ο όρκος αυτός ονομαζόταν *διωμοσία* και είχε ιδιαίτερα επίσημο τυπικό, που εφαρμοζόταν αποκλειστικά στις υποθέσεις ανθρωποκτονίας. Αυτός που έδινε τον όρκο στεκόταν όρθιος επάνω από τα ιερά σφάγια, ορκιζόταν για την αλήθεια των ισχυρισμών του και πρόσφερε βαριές κατάρες για την καταστροφή των ιδίων, των οικογενειών και της οικίας τους αν αποδεικνυόταν ότι δεν έλεγε την αλήθεια. Ο κατηγορος ορκιζόταν ότι το φόνο διέπραξε ο κατηγορούμενος, ενώ ο κατηγορούμενος ορκιζόταν ότι δεν τον διέπραξε. Τον ίδιο τρομερό όρκο έδιναν και οι μάρτυρες των δύο πλευρών, σε αντίθεση με το δικαστήριο της Ηλιαίας και τα λοιπά δικαστικά όργανα, όπου οι μάρτυρες δεν έδιναν όρκο. Οι μάρτυρες κατηγορίας ορκίζονταν ότι ο κατηγορούμενος ήταν ένοχος για τον φόνο, και οι μάρτυρες υπεράσπισης ορκίζονταν ότι ο κατηγορούμενος ήταν αθώος. Ακόμη, μετά την έκδοση της απόφασης, ο νικητής ορκιζόταν και πάλι ότι είχε πει την αλήθεια και ότι η απόφαση των δικαστών ήταν σωστή.

10.2.3. Η διαδικασία στο ακροατήριο

Όλα τα φονικά δικαστήρια συνεδρίαζαν στο ύπαιθρο και όχι σε κλειστό χώρο, για να μη μεταδοθεί το μίασμα που έφερε ο κατηγορούμενος. Όπως λέει ο Αντιφών (5 *Περί του Ηρώδου φόνου* 11), «για κανένα άλλο λόγο παρά για να μην εισέρχονται οι δικαστές στο ίδιο κτίριο με εκείνους που δεν έχουν καθαρά χέρια, και για να μην βρίσκεται κάτω από την ίδια στέγη εκείνος που κάνει τη δίωξη του φόνου με τον δράστη». Ο κατηγορούμενος, ο οποίος μέχρι τότε απαγορευόταν να πλησιάζει στους ιερούς χώρους, την ημέρα της δίκης μόνο εισερχόταν στον περίβολο του ναού για να απολογηθεί ((Αριστ.] *Αθηναίων Πολιτεία* 57.4).

Στη δίκη προέδρευε δίχως να έχει δικαίωμα ψήφου ο Αρχων Βασιλεύς, ο οποίος κατά τη διάρκεια της δίκης αφαιρούσε το στεφάνι από το κεφάλι του. Πρώτος έπαιρνε το λόγο ο μηνυτής και στη συνέχεια αγόρευε ο κατηγορούμενος, ενώ ακολουθούσε η δευτερολογία και των δύο πλευρών. Οι μαρτυρικές καταθέσεις γίνονταν προφορικά από τους ίδιους τους μάρτυρες, σε αντίθεση με τα ηλιαστικά δικαστήρια, όπου κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ. οι καταθέσεις δίνονταν από τους μάρτυρες γραπτώς και διαβάζονταν στο δικαστήριο. Μια ακόμη διαφορά με το δικαστήριο της Ηλιαίας ήταν ότι ενώπιον των φονικών δικαστηρίων επιτρεπόταν να εμφανισθούν ως μάρτυρες όχι μόνο πολίτες, αλλά και γυναίκες, δούλοι ή ακόμη και παιδιά, μέτρο που υπαγορευόταν από τη σοβαρότητα των υποθέσεων ανθρωποκτονίας και τη βαρύτητα της κατηγορίας. Μέχρι να αρχίσουν οι δευτερολογίες των διαδίκων, ο κατηγορούμενος είχε το δικαίωμα να φύγει αυτοεξόριστος, δίχως να μπορεί να επιστρέψει ποτέ στην Αθήνα, και κανείς δεν μπορούσε να τον εμποδίσει. Η απόφαση εκδιδόταν μετά από την ψηφοφορία των Αρεοπαγιτών (στο δικαστήριο του Αρείου Πάγου) ή των Εφετών (στα δικαστήρια του Παλλαδίου, του Δελφινίου και της Φρεαττύδας) και την δίκη κέρδιζε η πλευρά που είχε αποσπάσει την απόλυτη πλειοψηφία των ψήφων, δηλαδή το 50%+1. Πρόκειται για «την ψήφο της Αθηνάς», που σύμφωνα με το μύθο αθώωσε τον Ορέστη για το φόνο της μητέρας του όταν οι ψήφοι των δικαστών ήταν ισομοιρασμένες.

10.3. ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΦΟΝΩΝ

10.3.1. Ανθρωποκτονία με πρόθεση

Η πρώτη κατηγορία στο νόμο του Δράκοντα είναι ο *φόνος εκ προνοίας*, που αντιστοιχεί στην ανθρωποκτονία με πρόθεση. Για να στοιχειοθετηθεί το έγκλημα και να υπαχθεί μια υπόθεση φόνου στο αρμόδιο δικαστήριο, είχε ιδιαίτερη σημασία να αποδειχθεί στην προδικασία ότι ο δράστης είχε ενεργήσει με δόλο. Για τους αρχαίους, η ύπαρξη του δόλου στο δράστη θεμελιωνόταν με το στοιχείο της προμελέτης, το οποίο αποτελούσε και την ειδοποιό διαφορά του *φόνου εκ προνοίας*. Όπως διευκρινίζει ο Αριστοτέλης, συζητώντας την έννοια της *προνοίας* στο έργο του *Ηθικά Μεγάλα*, η πρόθεση του δράστη έπρεπε να αφορά τρία στοιχεία: το πρόσωπο του θύματος, τον τρόπο της θανάτωσης και τον λόγο για τον οποίο σκότωνε, δηλαδή το κίνητρο του φόνου. Ο φιλόσοφος δίνει το παράδειγμα μιας γυναίκας που είχε δώσει στο σύζυγό της να πιει ένα «ερωτικό φίλτρο», το οποίο όμως, αντί για την αγάπη του συζύγου προκάλεσε το θάνατό του. Η γυναίκα δικάστηκε ενώπιον του Αρείου Πάγου, το δικαστήριο όμως την έκρινε αθώα, επειδή δέχθηκε ότι η πρόθεσή της όταν χορηγούσε το ποτό δεν ήταν να θανατώσει τον σύζυγό της.

Οι υποθέσεις *φόνου εκ προνοίας*, όταν το θύμα ήταν Αθηναίος πολίτης, εκδικάζονταν από τον Άρειο Πάγο, που συνεδρίαζε στον ομώνυμο λόφο, όπου βρισκόταν το αρχαίο ιερό των Αρών, δηλαδή των Ερινύων. Πρέπει να σημειωθεί ότι, εκτός από τον *φόνου εκ προνοίας*, ο νόμος του Δράκοντα περιλάμβανε ξεχωριστά την ανθρωποκτονία που ήταν αποτέλεσμα εμπρησμού, καθώς και τον *φόνου* που είχε διαπραχθεί με τη χορήγηση δηλητηρίου, όπως γίνεται φανερό από την αναφορά του Δημοσθένη: «Απόσπασμα από τους φονικούς νόμους του Αρείου Πάγου: 'Η Βουλή του Αρείου Πάγου δικάζει τις υποθέσεις ανθρωποκτονίας και σωματικής βλάβης εκ προθέσεως, εμπρησμού και δηλητηρίασης, όταν κάποιος φονεύει δίνοντας φάρμακο.'» (Δημ. 23 Κατ' Αριστοκράτους 22). Φαίνεται ότι, την εποχή του Δράκοντα, στο εννοιολογικό πεδίο του *φόνου εκ*

προνοίας υπάγονταν κατά κύριο λόγο οι βίαιοι και αιματηροί φόννοι, αυτοί δηλαδή που είχαν διαπραχθεί με τη χρήση κάποιου όπλου, και για το λόγο αυτόν ο νομοθέτης πρόσθεσε τους άλλους δύο τρόπους διάπραξης φόννου, μετά από εμπρησμό ή με χορήγηση δηλητηρίου. Ωστόσο η διάκριση αυτή δεν επηρέαζε την κύρωση που προέβλεπε ο νόμος για τους δράστες, αφού σε όλους επιφύλασσε την ίδια τιμωρία. Η ποινή που επέβαλλε ο Άρειος Πάγος σε όποιον κρινόταν ένοχος ανθρωποκτονίας με δόλο ήταν η θανατική, με παράλληλη δήμευση όλης της περιουσίας του ενόχου. Όταν το θύμα ενός φόννου *έκ προνοίας* ήταν ξένος, μέτοικος ή δούλος εκδικάζεται από το δικαστήριο του Παλλαδίου και στον δράστη επιβαλλόταν η ποινή της εξορίας.

Εκτός από τους φυσικούς αυτουργούς, ο νόμος αναγνώριζε και τις περιπτώσεις στις οποίες έλειπε η φυσική αμεσότητα, δηλαδή την ηθική αυτουργία σε φόνο, που ονομαζόταν *βούλευσις*. Οι ηθικοί αυτουργοί *παραπέμπονταν* να δικάσούν στο δικαστήριο του Παλλαδίου, ενώ η ποινή που επιβαλλόταν στον *βουλεύσαντα* ήταν η ίδια με την ποινή που επιβαλλόταν στον φυσικό αυτουργό, δηλαδή ο θάνατος και η δήμευση. Δύο σωζόμενοι λόγοι του Αντιφώντα αφορούν κατηγορίες για ηθική αυτουργία σε φόνο, εκ των οποίων ο ένας (Αντ. 1 *Κατά της Μητριιάς*) αφορά ηθική αυτουργία σε ανθρωποκτονία με πρόθεση, ενώ ο δεύτερος (Αντ. 5 *Περί του χορευτού*) αφορά ηθική αυτουργία σε ακούσιο φόνο.

Ο λόγος *Κατά της Μητριιάς* αποτελεί την αγόρευση του κατηγορούμενου εναντίον της μητριιάς του, την οποία κατηγορεί ως ηθική αυτουργό στον φόνο του πατέρα του που, όπως υποστηρίζει, έγινε με προμελέτη. Η υπόθεση έχει ως εξής. Το θύμα (το όνομά του δεν αναφέρεται στον λόγο) είχε προσκληθεί από τον φίλο του Φιλόνεω στον Πειραιά, σε μια οικογενειακή εορτή του Διός. Στο δείπνο συμμετείχε και η παλλακίδα του Φιλόνεω, η οποία έριξε στο κρασί που έπιναν οι δύο άνδρες ένα φάρμακο, που πίστευε ότι θα δυνάμωνε την αγάπη τους προς την ίδια και την κατηγορουμένη αντίστοιχα. Ωστόσο το φάρμακο ήταν δηλητήριο, από το οποίο ο Φιλόνεω πέθανε αμέσως, ενώ ο σύζυγος της κατηγορουμένης αρρώστησε βαριά και πέθανε είκοσι μέρες αργότερα. Η παλλακίδα του Φιλόνεω *παραπέμφθηκε* σε δίκη και, σε αντίθεση με το παράδειγμα του Αριστοτέλη που είδαμε παραπάνω, δεν κατόρθωσε να πείσει το δικαστήριο ότι δεν είχε την πρόθεση να σκοτώσει τον εραστή της, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε. Αρκετά χρόνια αργότερα, όταν ενηλικιώθηκε ο γιος του φίλου του Φιλόνεω, κατήγγειλε τη μητριιά του ως ηθική αυτουργό στον φόνο του πατέρα του, επειδή, όπως ισχυρίζεται, αυτή έδωσε το φάρμακο στην παλλακίδα του Φιλόνεω και την έπεισε να το χρησιμοποιήσει. Στη δίκη, την κατηγορουμένη εκπροσωπούσε ο γιος της, ετεροθαλής αδελφός του κατηγορούμενου. Η δίκη διεξήχθη στον Άρειο Πάγο και το αποτέλεσμα της δεν είναι γνωστό, πιθανώς όμως η αδυναμία του κατηγορούμενου να δώσει ένα κίνητρο για τον φόνο, αφού σε κανένα σημείο του λόγου δεν αναφέρει για ποιον λόγο η μητριιά του επιθυμούσε τον θάνατο του πατέρα του, να οδήγησε στην αθώωση της κατηγορουμένης.

Ο νόμος για την ανθρωποκτονία περιλάμβανε μια αξιοσημείωτη ρύθμιση, η οποία επέτρεπε στον κατηγορούμενο να φύγει από την Αθήνα πριν από την έκδοση της απόφασης του δικαστηρίου και να ζήσει σε άλλη πόλη ως αυτοεξόριστος. Η διάταξη αυτή είχε τις ρίζες της στην αρχαία παράδοση και αποτελούσε επιεική μεταχείριση του δράστη, ο οποίος έτσι έσωζε τουλάχιστον τη ζωή του, παρόλο που οι συνθήκες διαβίωσης κάποιου ως εξόριστου από την πόλη του ήταν σκληρές.

Η αναχώρηση του κατηγορουμένου επιτρεπόταν να γίνει μόνο πριν την έναρξη των δευτερολογιών στο δικαστήριο – και, κατά μείζονα λόγο, και πριν από την έναρξη της δίκης. Εάν ο κατηγορούμενος επέλεγε την αυτοεξορία και δεν επέστρεφε ποτέ στην Αθήνα ούτε εμφανιζόταν στις αγορές των συνόρων, στους πανελλήνιους αγώνες και στα αμφικτυονικά ιερά, η ζωή του

προστατευόταν από τον αθηναϊκό νόμο. Αυτό σημαίνει ότι δεν επιτρεπόταν να τον σκοτώσει κάποιος συγγενής του θύματος για εκδίκηση, και όποιος σκότωνε τον αυτοεξόριστο που τηρούσε τους περιορισμούς, διωκόταν ο ίδιος για φόνο.

Εικόνα 10.6. Ο Οδυσσέας και ο Τηλέμαχος σκοτώνουν τους μνηστήρες. Πίνακας του Thomas DeGeorge (1812). Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thomas_DeGeorge_Ulysse.jpg
Εικόνα με ένδειξη Creative Commons Attribution-Share Alike .0, τελ. προσπέλαση με επιβεβαίωση άδειας 10/01/2014.

Η διάταξη που αφορούσε την απαγόρευση φόνου του αυτοεξόριστου καταδικασθέντος για φόνο *ἐκ προνοίας* παρατίθεται από τον Δημοσθένη, ο οποίος εξηγεί αναλυτικά την πρόθεση του νομοθέτη, καθώς και ορισμένες λέξεις και εκφράσεις που στην εποχή του ήταν δυσνόητες, λόγω της αρχαιότητας του νόμου:

«Νόμος: 'Εάν κάποιος σκοτώσει τον φονέα ή γίνει ηθικός αυτουργός στον φόνο του, ενώ αυτός απείχε από τις συνοριακές αγορές, τους αγώνες και τα αμφικτυονικά ιερά, θα ενέχεται για φόνο σαν να είχε σκοτώσει Αθηναίο. Οι εφέται είναι αρμόδιοι να αποφασίζουν'. Εδώ, Αθηναίοι, πρέπει να κατανοήσετε την πρόθεση που είχε ο νομοθέτης αυτού του νόμου, για να δείτε με πόση ακρίβεια και πόση νομική συνείδηση όρισε τα πάντα. 'Εάν κάποιος σκοτώσει τον φονέα ο ίδιος ή γίνει ηθικός αυτουργός στον φόνο του, ενώ αυτός απείχε από τις συνοριακές αγορές, τους αγώνες και τα αμφικτυονικά ιερά, να υποστεί την ίδια ακριβώς μεταχείριση σαν να είχε σκοτώσει Αθηναίο. Οι εφέται είναι αρμόδιοι να αποφασίζουν'. Τι σημαίνει αυτό; Σύμφωνα με το νομοθέτη, ο άνθρωπος που αυτοεξορίστηκε, μετά από κατηγορία για φόνο στην οποία κρίθηκε ένοχος, από τη στιγμή που θα διαφύγει και θα σώσει τη ζωή του, είναι σύμφωνο με τους νόμους να είναι αποκλεισμένος από την πατρίδα του θύματός του, αλλά ο θεϊκός νόμος δεν επιτρέπει να φονευθεί κάπου αλλού. Για ποιο λόγο; Επειδή εάν εμείς σκοτώσουμε εκείνους που διέφυγαν σε άλλες πόλεις, άλλοι θα σκοτώσουν εκείνους που κατέφυγαν στη δική μας. Κι αν είναι έτσι, η μοναδική δυνατότητα σωτηρίας που έμενε σ' αυτούς τους δυστυχείς, εξαφανίζεται. Ποια δηλαδή; Το να εγκαταλείψουν την πατρίδα των θυμάτων τους και να εγκατασταθούν ειρηνικά στην πατρίδα ανθρώπων που δεν έπαθαν τίποτε από το αδίκημά τους. Για να αποφευχθεί αυτό και για να μην προκαλούν τα ατυχή γεγονότα αντεκδικήσεις δίχως τέλος, ο νομοθέτης έγραψε 'εάν κάποιος σκοτώσει τον φονέα που απέχει από τις συνοριακές αγορές'. Τι εννοεί με αυτό; Τα όρια της χώρας, διότι εκεί, νομίζω, τα παλιά χρόνια συναντιόνταν οι γειτονικοί λαοί, που προέρχονταν από την δική μας πόλη ή από τις πόλεις που συνορεύουν, γι' αυτό και την ονόμασε «συνοριακή αγορά». Και στη συνέχεια αναφέρει 'από τα αμφικτυονικά ιερά'. Για ποιο λόγο απέκλεισε και από αυτά τον φονέα; Επειδή αποκλείει τον ένοχο από όλα τα μέρη στα οποία ήταν δυνατόν να παρευρεθεί το θύμα όσο ζούσε: αρχικά την πατρίδα του και όλους τους δημόσιους και ιερούς χώρους της πατρίδας του, θέτοντας ως όριο της απαγορευμένης περιοχής την συνοριακή αγορά, έπειτα τα αμφικτυονικά ιερά· διότι και σ' αυτά θα συμμετείχε το θύμα, εάν ήταν Έλληνας. Κι έπειτα γράφει 'από τους αγώνες'. Για ποιο

λόγο; Επειδή οι πανελλήνιοι αγώνες είναι κοινοί σε όλους, και αυτή η κοινή συμμετοχή αφορά και την συμμετοχή του θύματος και από αυτά λοιπόν πρέπει να απέχει ο ένοχος. Αυτοί είναι οι χώροι στους οποίους του απαγορεύει ο νομοθέτης την είσοδο. Εάν όμως τον σκοτώσει κάποιος κάπου αλλού, του παραχωρεί την ίδια διαδικασία όπως για τον φόνο ενός Αθηναίου. Διότι ο αυτοεξόριστος δεν προσδιορίζεται με το όνομα της πόλεώς του, στην οποία δεν μετέχει πλέον, αλλά με το όνομα της πράξης, με την οποία ο ίδιος κατέστησε τον εαυτό του ένοχο. Γι' αυτό και λέει 'εάν κάποιος σκοτώσει τον φονέα'. Αλλά αφού έχει αναφέρει τους απαγορευμένους τόπους, όταν πρόκειται να επιβάλει τη νόμιμη ποινή, τότε χρησιμοποιεί το όνομα της πολεως, όταν λέει: 'να υποστεί την ίδια μεταχείριση σαν να είχε σκοτώσει Αθηναίο', διάταξη που δεν μοιάζει καθόλου, Αθηναίοι, με αυτήν του δημιουργού του παρόντος ψηφίσματος» (Δημ. 23 Κατ' Αριστοκράτους 37-41).

10.3.2. Ανθρωποκτονία από αμέλεια

Ο φόνος που είχε διαπραχθεί από αμέλεια (φόνος μὴ ἐκ προνοίας ἢ ἀκούσιος φόνος) υπαγόταν στη δικαιοδοσία του Παλλαδίου. Το δικαστήριο αυτό συνεδρίαζε στο ναό της Παλλάδος Αθηνάς που βρισκόταν εκτός των τειχών, κοντά στο ναό του Ολυμπίου Διός. Σε όσους κρίνονταν ένοχοι ακούσιου φόνου το δικαστήριο επέβαλλε την ποινή της εξορίας. Η διάρκεια της εξορίας ήταν στην πραγματικότητα αόριστη, επειδή υπήρχε η δυνατότητα να παρασχεθεί συγγνώμη από τους συγγενείς του θύματος οποιαδήποτε στιγμή, οπότε και τερματιζόταν η έκτιση της ποινής και ο εξόριστος είχε το δικαίωμα να επιστρέψει στην πόλη. Σχετικά με τις τελετουργίες που επέβαλλε ο νόμος για τον καθασμό του εξόριστου που επέστρεφε στην Αθήνα μετά την παραχώρηση της συγγνώμης ο Δημοσθένης γράφει:

«Δεύτερον, υπάρχει ακόμη ένα δικαστήριο, το Παλλάδιον, το οποίο δικάζει τις ακούσιες ανθρωποκτονίες. Όπως θα φανεί, ο αντίδικος παραβιάζει επίσης τους νόμους που διέπουν αυτό το δικαστήριο. Διότι, και σε αυτό, η διαδικασία που ακολουθείται είναι η ίδια: πρώτα ο όρκος, δεύτερον οι δημηγορίες των διαδίκων και τρίτον η απόφαση. Από τα στοιχεία αυτά, κανένα δεν υπάρχει στο ψήφισμα που πρότεινε ο αντίδικος. Αν ο κατηγορούμενος για ανθρωποκτονία από αμέλεια καταδικασθεί, εξουσία επάνω σε αυτόν δεν έχει ούτε ο μηνυτής ούτε κανείς άλλος, παρά μόνον ο νόμος. Τι ορίζει λοιπόν ο νόμος; Ότι όποιος καταδικάζεται για ακούσιο φόνο πρέπει να φύγει από την πόλη μέσα σε ορισμένη προθεσμία, από ορισμένη οδό, και να παραμείνει στην εξορία έως ότου κάποιος από τους συγγενείς του νεκρού τον συγχωρήσει. Τότε ο νόμος του επιτρέπει να επιστρέψει, όχι όμως άτυπα, αλλά ακολουθώντας συγκεκριμένους κανόνες: τον διατάζει να τελέσει θυσία, να εξαγνιστεί, και του υπαγορεύει και άλλες υποχρεωτικές ενέργειες. Και πολύ σωστά ορίζει όλα αυτά ο νόμος. Διότι είναι δίκαιο να επιβάλλει χαμηλότερη ποινή για τις ακούσιες πράξεις από ό,τι για τις εκούσιες, και είναι σωστό να επιβάλλει την εξορία προστατεύοντας παράλληλα την αναχώρησή του. Κι ακόμη, το να υποβάλλεται ο εξόριστος όταν επιστρέφει σε καθασμό ακολουθώντας τους παραδοσιακούς τρόπους,

και το να είναι οι νόμοι κυρίαρχοι όλων, όλα αυτά είναι ορθά». (Δημ. 23 Κατ' Αριστοκράτους 71-73).

Ειδικά για τις υποθέσεις ανθρωποκτονίας από αμέλεια το αθηναϊκό δίκαιο έκανε αποδεκτή την εθμική πρακτική της συγγνώμης προς το δράστη (αΐδεσις), αποτέλεσμα της οποίας ήταν η απαλλαγή του δράστη. Η παραχώρηση της συγγνώμη μπορούσε να γίνει είτε από το ίδιο θύμα πριν πεθάνει, οπότε η υπόθεση δεν προχωρούσε σε δίκη, είτε από τους συγγενείς του θύματος, οποιαδήποτε στιγμή μετά το θάνατό του. Ο νόμος όριζε ρητά τους βαθμούς συγγένειας που είχαν το δικαίωμα να παράσχουν την συγγνώμη, καθώς και το ότι έπρεπε απαραίτητα να υπάρχει μεταξύ τους ομοφωνία: «Για την παραχώρηση της συγγνώμης, εάν υπάρχει πατέρας ή αδελφοί ή υιοί, χρειάζεται η συναίνεση όλων, διαφορετικά υπερισχύει όποιος αντιτίθεται. Εάν δεν υπάρχει ούτε ένας από αυτούς, και η ανθρωποκτονία ήταν ακούσια, οι δε Πενήντα Ένας, οι έφεται, κρίνουν πως πράγματι ήταν ακούσια, η συγγνώμη παρέχεται με την συγκατάθεση δέκα μελών της φροατρίας: αυτούς τους εκλέγουν οι Πενήντα Ένας μεταξύ των αρίστων». (Δημ. 43 Προς Μακάρτατον 57). Εάν ο δράστης του ακούσιου φόνου είχε ήδη καταδικαστεί και βρισκόταν εξόριστος, με την παραχώρηση της συγγνώμης επέστρεφε στην Αθήνα και αποκαθίστατο στα δικαιώματά του. Ο νόμος του Δράκοντα μάλιστα προέβλεπε ότι η ρύθμιση αυτή, που αναμφίβολα ήταν επιεικέστερη από όσα ίσχυαν προηγουμένως, θα εφαρμοζόταν αναδρομικά και στις ανθρωποκτονίες που είχαν διαπραχθεί πριν από τη δημοσίευση του νόμου.

Στη διάρκεια της εξορίας του καταδικασθέντος για ακούσιο φόνο, η ζωή και η περιουσία του προστατεύονταν από τον αθηναϊκό νόμο, εφόσον αυτός τηρούσε τους όρους και παρέμενε στον τόπο της εξορίας. Ο νόμος όριζε ότι όποιος καταδίωκε τον εξόριστο εκτός των ορίων της Αττικής και απειλούσε τη ζωή ή την περιουσία του, θα περνούσε από δίκη και θα του επιδικαζόταν η ίδια χρηματική ποινή που προβλέπεται για τα αδικήματα που διαπράττονται στην Αθήνα.

Μια υπόθεση ακούσιας ανθρωποκτονίας που εκδικάστηκε περί το 412 π.Χ. στον Παλλάδιον μας είναι γνωστή από τον λόγο του Αντιφώντα 6 *Περί του χορευτού*. Πρόκειται για την απολογία του κατηγορούμενου για το θάνατο ενός νεαρού αγοριού από τη χορήγηση ενός φαρμάκου. Ο κατηγορούμενος, το όνομα του οποίου δεν είναι γνωστό, ήταν χορηγός σε μια δραματική παράσταση που ετοιμαζόταν για την εορτή των Θαργηλίων και το θύμα ήταν μέλος του χορού της τραγωδίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην υπόθεση αυτή έχει το γεγονός ότι η κατηγορία δεν είναι για φυσική αλλά για ηθική αυτουργία (βούλευσις), καθώς, όπως παραδέχονται οι μνηντές, το φάρμακο δεν χορηγήθηκε από τον ίδιο τον κατηγορούμενο, ο θάνατος του παιδιού όμως επήλθε στο σπίτι του χορηγού, όπου διεξάγονταν οι πρόβες για την παράσταση.

Εικόνα 10.7. Η ασπίδα του Αχιλλέα σε πίνακα του Angelo Monticelli περ. 1820. Μία από τις παραστάσεις της ασπίδας απεικονίζει δίκη που αφορούσε την καταβολή χρηματικής ικανοποίησης από τον δράστη ακούσιου φόνου στους συγγενείς του θύματος. Η σκηνή περιγράφεται στο βιβλίο 18 της Ιλιάδας. Πηγή:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Angelo_monticelli_shield-of-achilles.jpg

Εικόνα με ένδειξη *public domain*, τελ. προσπέλαση με επιβεβαίωση άδειας 21/02/2019.

10.3.3. Ατιμώρητος φόνος

Όπως προαναφέρθηκε, η αθηναϊκή νομοθεσία προέβλεπε ορισμένες συνθήκες υπό τις οποίες ο άδικος χαρακτήρας της ανθρωποκτονίας αίρονταν, με αποτέλεσμα την ατιμωρησία του δράστη. Στις περιπτώσεις αυτές ο φόνος θεωρούνταν *δίκαιος*, δηλαδή δικαιολογημένος λόγω των ειδικών συνθηκών υπό τις οποίες είχε γίνει η πράξη, όπως για παράδειγμα η θανάτωση συναθλητή κατά λάθος στη διάρκεια του αθλήματος, η θανάτωση συμπολεμιστή κατά λάθος στη διάρκεια της μάχης, ο φόνος σε νόμιμη άμυνα, μετά από επίθεση του θύματος (*ἄρχων χειρῶν ἀδίκων*), η θανάτωση ενός ληστή που έστησε ενέδρα στο δρόμο, ο φόνος ενός κλέπτη ή διαρρήκτη που δρούσε τη νύχτα, ο φόνος του εραστή της συζύγου, μητέρας, αδελφής, θυγατέρας, παλλακίδας του δράστη, αν οι μοιχοί συλληφθούν επ' αυτοφώρω, καθώς και ο φόνος του τεθέντος εκτός νόμου για τη διάπραξη σοβαρού πολιτικού εγκλήματος.

Από την άποψη του σύγχρονου δόγματος του ποινικού δικαίου, οι περιπτώσεις αυτές είναι φανερό ότι δεν ανήκουν στην ίδια κατηγορία. Η ακούσια θανάτωση ενός συναθλητή και η ακούσια θανάτωση ενός συμπολεμιστή είναι περιπτώσεις φόνου από αμέλεια, αν και ο αρχαίος νομοθέτης θεώρησε ότι εξ ορισμού δεν θα πρέπει να τιμωρούνται. Από την άλλη πλευρά, ο φόνος του ληστή που έστηνε ενέδρα, του κλέφτη που ενεργούσε τη νύχτα και του προσώπου που έκανε άδικη επίθεση *ἄρχων χειρῶν ἀδίκων* αποτελούν περιπτώσεις αυτοάμυνας, όπως εξηγεί ο Δημοσθένης αναφερόμενος στη νόμιμη άμυνα:

«Άλλη μία περίπτωση όπου ο φόνος επιτρέπεται: «Εάν κάποιος σκοτώσει επιτόπου αμυνόμενος εναντίον εκείνου που του επιτίθεται απειλώντας την ζωή ή την περιουσία του με βία και χωρίς να έχει το δικαίωμα, ο δράστης να μην τιμωρείται», λέγει ο νόμος. Μα τον Δία, δείτε με πόση σοφία: αρχικά ορίζει την περίπτωση του ατιμώρητου, και στη συνέχεια προσθέτοντας το «επιτόπου», αφαιρεί κάθε χρονικό περιθώριο για προμελέτη, ενώ με το «αμυνόμενος» δηλώνει ότι μόνο στο θύμα δίνει αυτό το δικαίωμα, και σε κανέναν άλλο». (Δημ. 23 Κατ' Αριστοκράτους 60).

Όλες οι υποθέσεις δικαίου φόνου υπάγονταν στη δικαιοδοσία του Δελφινίου, για το οποίο ο Δημοσθένης αναφέρει τα εξής:

«Υπάρχει ένα τρίτο δικαστήριο, ακόμη πιο καθαγιασμένο και σεβαστό, που προορίζεται για υποθέσεις όπου κάποιος ομολογεί ότι σκότωσε, αλλά ισχυρίζεται ότι το έπραξε νόμιμα. Πρόκειται για το δικαστήριο του Δελφινίου. Μου φαίνεται, δικαστές, ότι για εκείνους που πρώτοι όρισαν τους κανόνες δικαίου, το πρώτο ζητούμενο ήταν εάν κανένα είδος φόνου δεν θα πρέπει να θεωρείται δικαιολογημένο ή αν ορισμένοι φόνοι θα πρέπει να θεωρούνται δικαιολογημένοι. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Ορέστης, που σκότωσε τη μητέρα του και το ομολόγησε, έχοντας θεούς ως δικαστές αθώωθηκε, οι νομοθέτες θεώρησαν ότι υπάρχει η έννοια του δικαιολογημένου φόνου, αφού οι θεοί δεν θα μπορούσαν να δώσουν άδικη ψήφο. Σχηματίζοντας αυτή τη γνώμη, αμέσως έγραψαν το νόμο και προσδιόρισαν με σαφήνεια τις περιπτώσεις όπου ο φόνος είναι δικαιολογημένος». (Δημ. 23 Κατ' Αριστοκράτους 74).

Το δικαστήριο αυτό, που το αποτελούσαν οι πενήντα ένας Εφέται, ήταν αρμόδιο να αποφαίνεται κατά πόσον η υπόθεση που παραπεμπόταν σε αυτό αντιστοιχούσε πράγματι σε μία από τις περιπτώσεις ατιμώρητου φόνου που όριζαν οι νόμοι. Εφόσον διαπιστωνόταν ότι πρόκειται για δίκαιο φόνο, ο δράστης απαλλασσόταν χωρίς να του επιβληθεί ποινή. Σε μια τέτοια υπόθεση αναφέρεται ο λόγος του Λυσία *Υπέρ του Ερατοσθένους φόνου απολογία*, όπου ο κατηγορούμενος

ομολογεί ότι διέπραξε φόνο αλλά ο φόνος εμπίπτει στην κατηγορία των δίκαιων, και δικάστηκε στο δικαστήριο του Δελφινίου. Ο λόγος αυτός απαγγέλθηκε από τον Ευφίλητο, έναν πολίτη που είχε σκοτώσει τον εραστή της συζύγου του επ' αυτοφώρω, και οι συγγενείς του θύματος τον κατηγορήσαν ότι χρησιμοποίησε αυτή τη δικαιολογία για να σκοτώσει τον Ερατοσθένη επειδή τον εχθρευόταν για άλλους λόγους. Στον λόγο, ο κατηγορούμενος προβάλλει τα επιχειρήματά του προκειμένου να αποδείξει ότι η αιτιολογία είναι αληθινή και ότι ο φόνος εμπίπτει στη διάταξη του νόμου της μοιχείας.

Εικόνα 10.8. Αθλητής στο γυμνάσιον που ρίχνει το ακόντιο. Παράσταση σε ψυκτήρα του 520–510 π.Χ. Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Javelin_thrower_Ancient_Greece.jpg

Εικόνα με ένδειξη *public domain*, τελ. προσπέλαση με επιβεβαίωση άδειας 09/12/2018.

10.3.4. Διάπραξη νέου φόνου από εξόριστο για φόνο

Μία από τις διατάξεις του *φονικού νόμου* προέβλεπε την ειδική περίπτωση κατά την οποία ένα άτομο, που είχε καταδικαστεί στην ποινή της εξορίας για τη διάπραξη φόνου από αμέλεια, βρισκόταν κατηγορούμενος για νέο φόνο Αθηναίου πολίτη, αυτή τη φορά με πρόθεση. Οι υποθέσεις αυτές, που ασφαλώς θα ήταν πολύ σπάνιες, υπάγονταν στο δικαστήριο της Φρεαττύδας, το οποίο συνεδρίαζε στην ακτή του Πειραιά. Ενώ οι δικαστές δικάζαν από τη στεριά, ο κατηγορούμενος βρισκόταν σε όλη τη διάρκεια της δίκης σε βάρκα στη θάλασσα, χωρίς να του επιτρέπεται να αποβιβαστεί στην αττική γη, για να μην την μολύνει, καθώς ήταν φορέας μιάσματος. Εάν ο κατηγορούμενος κρινόταν ένοχος για τον δεύτερο φόνο, του επιβαλλόταν η ποινή του θανάτου με δήμευση της περιουσίας του.

10.3.5. Εξιχνίαση αβέβαιων φόνων

Ο νόμος του Δράκοντα περιείχε επίσης ρυθμίσεις για τις υποθέσεις όπου είχε επέλθει βίαιος θάνατος, χωρίς να μπορεί να κατηγορηθεί συγκεκριμένος δράστης – και εδώ γίνεται φανερός ο στόχος του νομοθέτη, που ήθελε να περιλάβει στο νόμο κάθε περίπτωση που ήταν δυνατόν να προκαλέσει μιάσμα. Έτσι, υπήρχε πρόβλεψη για την εξιχνίαση αβέβαιων φόνων, όταν ο δράστης ήταν άγνωστος, καθώς και τους θανάτους που είχαν προκληθεί από κάποιο ζώο ή από πτώση αντικειμένου.

Οι υποθέσεις αυτές υπάγονταν στο δικαστήριο του Πρυτανείου, το οποίο συγκροτούσαν ο άρχων βασιλεύς και οι τέσσερις *φυλοβασιλείς*. Η δίκη απέβλεπε στην εξιχνίαση του θανάτου, στην αποτροπή παρόμοιων περιπτώσεων στο μέλλον και στην εξάλειψη του μιάσματος. Στην περίπτωση που ο δράστης του φόνου παρέμενε άγνωστος, το Πρυτανείο τον κήρυσσε εξόριστο, ενώ όταν ο θάνατος είχε προέλθει από την ενέργεια ζώου ή από πτώση αντικειμένου, το δικαστήριο διέταζε την απομάκρυνση του μολυσμένου ζώου ή αντικειμένου από το έδαφος της Αττικής.

10.4. Η ΑΠΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑ

Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 4, μια διαδικασία που προβλεπόταν από την αθηναϊκή νομοθεσία ειδικά για τη σύλληψη των δραστών σε περιπτώσεις αυτόφωρων εγκλημάτων ήταν η *ἀπαγωγή* και οι παραλλαγές της *ἔνδειξις* και *ἐφήγησις*. Πρέπει να σημειωθεί ότι, επειδή οι τρεις αυτές διαδικασίες είχαν τον ίδιο σκοπό και το ίδιο αποτέλεσμα, συνήθως οι νόμοι αναφέρονται στη μία από αυτές περιλαμβάνοντας σιωπηλά και τις άλλες δύο. Έτσι και εδώ, όποτε γίνεται λόγος για τη διαδικασία της *ἀπαγωγῆς*, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι οι ίδιες διατάξεις εφαρμόζονταν και για την *ἔνδειξιν* και την *ἐφήγησιν*. Οι διαδικασίες αυτές είχαν κυρίως εφαρμογή για την αυτόφωρη σύλληψη των καταδικασθέντων σε *ἀτιμία* και των εξόριστων που δεν τηρούσαν τους περιορισμούς που απέρρεαν από την ποινή τους, καθώς και για τη σύλληψη των *κακούργων*.

10.4.1. Η ἀπαγωγή εναντίον καταδικασθέντων για φόνο

Η διαδικασία της ἀπαγωγῆς, όπως και οι αντίστοιχες διαδικασίες της ἐνδείξεως και της ἐφήγησεως, μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, όπως μαθαίνουμε από πηγές του 4^{ου} αιώνα, σε διάφορες περιπτώσεις που σχετίζονταν με ανθρωποκτονία. Κατ' αρχάς εναντίον καταδικασμένων για φόνο. Εάν κάποιος είχε καταδικασθεί για ανθρωποκτονία αλλά είχε διαφύγει, με αποτέλεσμα να μην εκτελεστεί η ποινή, μπορούσε ανά πάσα στιγμή, εφόσον εμφανιζόταν στην Αθήνα, να συλληφθεί με τη διαδικασία της ἀπαγωγῆς είτε με *ἔνδειξιν* ή *ἐφήγησιν* και να οδηγηθεί στους Ἐνδεκα, τους ἀρχοντες που ήταν αρμόδιοι για τις αυτόφωρες συλλήψεις. Οι Ἐνδεκα οδηγούσαν τον συλληφθέντα στο δεσμοτήριο, όπου κρατούνταν μέχρι τη διεξαγωγή της δίκης. Η δίκη διεξαγόταν ενώπιον ηλιαστικού δικαστηρίου και όχι φονικού, με τη σύνθεση των δημοσίων δικών, δηλαδή με 501 δικαστές τουλάχιστον, υπό την προεδρία των Ἐνδεκα. Εάν ο κατηγορούμενος καταδικαζόταν από το δικαστήριο, του επιβαλλόταν η θανατική ποινή. Το ίδιο ίσχυε και για καταδικασμένο σε εξορία για ακούσια ανθρωποκτονία που συλλαμβανόταν στην Αθήνα. Και πάλι από την ίδια δημηγορία του Δημοσθένη μαθαίνουμε τις ακριβείς διατάξεις του νόμου για την ἀπαγωγή καταδικασθέντων για εκούσια ανθρωποκτονία που είχαν διαφύγει:

«Νόμος: Ὅτι φονεῖς επιτρέπεται να θανατώνονται στην επικράτεια της πόλεως και να συλλαμβάνονται με ἀπαγωγή όπως θεσπίζεται στον ἄξονα (του Δράκοντος), δεν επιτρέπεται όμως να υπόκεινται σε βασανιστήρια ή να αποτελούν αντικείμενο λύτρων, διαφορετικά να τους επιδικάζεται αποζημίωση στο διπλάσιο της βλάβης που προκλήθηκε. Οποιοσδήποτε πολίτης μπορεί να καταθέτει τη σχετική αγωγή στους αρμόδιους για την κάθε περίπτωση ἀρχοντες. Αρμόδια να αποφασίζει είναι η Ηλιαία'.

Ακούσατε το νόμο. Τώρα σκεφθείτε, Αθηναίοι, και παρατηρήστε πόσο σοφά και με πόση ευσέβεια ενήργησε ο νομοθέτης. Ὅτις ἀνδροφόνους', λέει. Κατ' αρχάς χαρακτηρίζει ἀνδροφόνο ὅποιον κρίθηκε ἔνοχος στην ψηφοφορία. Διότι σε κανέναν δεν μπορεί να προσδώσει αυτό το ὄνομα χωρίς να έχει καταδικαστεί στο δικαστήριο. Και πού αποδεικνύεται αυτό; Στον προηγούμενο νόμο και στον παρόντα μαζί. Στον προηγούμενο, εκεί που αναφέρει ἄν κάποιος σκοτώσει', λέγει ότι η βουλή του Ἀρείου Πάγου είναι αρμόδια, ενώ στον παρόντα, προσδιορίζει ἄν ἀνδροφόνο' και στη

συνέχεια ορίζει την ποινή που πρέπει να επιβληθεί. Όταν επρόκειτο να αποδειχθεί η ενοχή, μιλούσε για απόφαση, εδώ όμως που υπάγεται στην ονομασία αυτή ο κατηγορούμενος που καταδικάστηκε για το έγκλημα, μιλάει για τιμωρία. Αναφέρεται βεβαίως σε όσους έχουν καταδικασθεί.

Και τι λέει ο νόμος; Έπιτρέπεται να θανατώνονται και να συλλαμβάνονται. Μήπως να τους συλλαμβάνει κανείς και να τους οδηγεί στο σπίτι του; Με όποιον τρόπο θέλει; Καθόλου. Αλλά πώς; Όπως ορίζεται στον άξονα, λέει ο νόμος. Τι σημαίνει αυτό; Το γνωρίζετε όλοι σας. Οι Θεσμοθέται είναι αρμόδιοι να θανατώνουν τους φυγάδες φονείς, και θυμάστε όλοι πέρυσι εκείνον που αυτοί συνέλαβαν και τον οδήγησαν έξω από την Εκκλησία του Δήμου. Σ' αυτούς λοιπόν πρέπει να οδηγηθεί ο φονέας που θα συλληφθεί.

Και ως προς τι διαφέρει αυτό από το να τον οδηγήσει κανείς στο σπίτι του; Στο ότι εκείνος που τον παραδίδει στους Θεσμοθέτες, δίνει στους νόμους την εξουσία επί του συλληφθέντος, ενώ αυτός που τον οδηγεί στο σπίτι του, δίνει την εξουσία στον εαυτό του. Και στην πρώτη περίπτωση, η τιμωρία γίνεται όπως ορίζει ο νόμος, ενώ στη δεύτερη, όπως θέλει αυτός που τον συνέλαβε. Είναι βεβαίως πολύ διαφορετικό το να ορίζει την τιμωρία ο νόμος από το να την ορίζει ο εχθρός.

Ή να μην υπόκεινται όμως σε βασανιστήρια, λέει ο νόμος, 'ούτε σε καταβολή λύτρων'. Τι σημαίνει αυτό; Ή να μην υπόκεινται σε βασανιστήρια' σημαίνει για όλους, νομίζω, να μη μαστιγώνεται, να μην δένεται σε αλυσίδες και τα σχετικά, ενώ το 'να μην υπόκειται σε λύτρα' σημαίνει να μην αποσπά χρήματα, διότι οι παλαιοί λύτρα ονόμαζαν τα χρήματα.

Ο νόμος λοιπόν προσδιόρισε με τους όρους αυτούς το είδος και τον τόπο της τιμωρίας για τον φονέα, ο οποίος έχει ήδη καταδικαστεί για τον φόνο: αναφέρεται στην πατρίδα του θύματος και ορίζει ρητώς με ποιον τρόπο, και με κανέναν άλλο, και σε ποιον τόπο, και σε κανέναν άλλο». (Δημ. 23 Κατ' Αριστοκράτους 28-34).

10.4.2. Η άπαγωγή εναντίον ύποπτων για φόνο

Η διαδικασία της απαγωγής όμως μπορούσε να ασκηθεί και εναντίον κάποιου που δεν είχε καταδικαστεί αλλά ήταν ύποπτος για φόνο και κυκλοφορούσε ελεύθερος στην αγορά και τα ιερά. Το νόμο αυτόν μας μεταφέρει και πάλι ο Δημοσθένης στο λόγο Κατ' Αριστοκράτους, μετά την αναφορά στα φονικά δικαστήρια και στις αρμοδιότητες του κάθε ενός:

«Και αν κάποιος αγνοεί όλους αυτούς τους τρόπους ή έχουν εκπνεύσει οι αντίστοιχες προθεσμίες ή για οποιονδήποτε λόγο δεν επιθυμεί να ενεργήσει με αυτούς τους τρόπους, και βλέπει το δολοφόνο να κυκλοφορεί σε ιερούς χώρους και στην Αγορά, επιτρέπεται να τον συλλάβει και να τον οδηγήσει στο δεσμοκτήριο. Όταν συλληφθεί, δεν θα υποστεί ποινή μέχρι να δικαστεί, αν όμως καταδικαστεί, θα του επιβληθεί η θανατική ποινή» (Δημ. 23.80).

Σώζονται δύο δημηγορίες που είχαν εκφωνηθεί σε δίκη μετά από σύλληψη με άπαγωγή ύποπτων ανθρωποκτονίας. Η παλαιότερη είναι ο λόγος του Αντιφώντα Περί του Ηρώδου φόνου και αποτελεί την απολογία του Ευξίθεου, ο οποίος κατηγορήθηκε για το έγκλημα. Ο Ευξίθεος ήταν από

τη Μυτιλήνη και ταξίδευε με πλοίο για τη Θράκη, με συνεπιβάτης του τον Ηρώδη, Αθηναίο κληρούχο στη Λέσβο. Όταν το πλοίο σταμάτησε σε ένα λιμάνι, ο Ηρώδης βγήκε στην ξηρά και έκτοτε εξαφανίστηκε. Οι συγγενείς του άσκησαν *ἔνδειξιν* στις αθηναϊκές αρχές κατά του Ευξίθεου, ο οποίος, μόλις έφθασε στην Αθήνα συνελήφθη και οδηγήθηκε στη φυλακή. Στη δίκη, ο Ευξίθεος υπερασπίστηκε τον εαυτό του με τον λόγο αυτόν του Αντιφώντα, που είναι γραμμένος αριστοτεχνικά. Προβάλλει ένσταση κατά της διαδικασίας, διότι ενώ κατηγορείται για φόνο δικάζεται από την Ηλιαία με απαγωγή κακούργων, και ζητεί να ακυρωθεί η παρούσα δίκη και να εισαχθεί η κατηγορία σε φονικό δικαστήριο. Επικουρικά όμως καταρρίπτει όλα τα αποδεικτικά μέσα που προσκόμισαν οι μηνυτές, όπως οι μαρτυρίες δύο ανθρώπων, ενός ελεύθερου ξένου και ενός δούλου, που έγιναν μετά από βασανισμό. Ο πρώτος αρνήθηκε την ενοχή του Ευξίθεου, το ίδιο και ο δεύτερος στην πρώτη του κατάθεση, στη συνέχεια όμως, υποκύπτοντας στα βασανιστήρια, αναγκάστηκε να ομολογήσει ότι ο Ευξίθεος σκότωσε τον Ηρώδη και ότι ο ίδιος ήταν συνεργός. Ο δούλος πέθανε από τα βασανιστήρια, γεγονός που αποδεικνύει ότι η δεύτερη κατάθεση και ομολογία δεν είχε έρεισμα. Ο Ευξίθεος καταρρίπτει ένα ακόμη αποδεικτικό στοιχείο εναντίον του, ένα γράμμα που ισχυρίζονται οι μηνυτές ότι βρέθηκε επάνω του, με το οποίο ομολογούσε ότι είχε σκοτώσει τον Ηρώδη, λέγοντας ότι το γράμμα δεν βρέθηκε στην αρχική έρευνα αλλά το εμφάνισαν λαθραία οι μηνυτές για να τον ενοχοποιήσουν. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικό σημείο της υπεράσπισης του είναι το γεγονός ότι δεν είχε κανένα κίνητρο για να σκοτώσει τον Ηρώδη, πράγμα το οποίο αποσιώπησαν τελείως οι μηνυτές.

Η δεύτερη γνωστή υπόθεση στην οποία χρησιμοποιήθηκε η απαγωγή ήταν εναντίον του Αγοράτου, για την οποία πληροφορούμαστε από την ομώνυμη δημηγορία του Λυσία, που απαγγέλθηκε στο δικαστήριο της Ηλιαίας από τον κατήγορο (Λυσ. 13 Κατά Αγοράτου). Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης εκτυλίχθηκαν στην ταραγμένη εποχή της τυραννίδας των Τριάκοντα, όταν οι τύραννοι, φοβούμενοι ότι θα χάσουν την εξουσία, προέβαιναν σε αθρόες συλλήψεις και εκτελέσεις δημοκρατικών πολιτών και μετοίκων. Η κατηγορία κατά του Αγοράτου ήταν ότι κατέδωσε τον Διονυσόδωρο στους Τριάκοντα, οι οποίοι τον συνέλαβαν και τον εκτέλεσαν, και κατά συνέπεια ότι ήταν συνεργός στο φόνο. Αρκετά χρόνια αργότερα, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, ο αδελφός του θύματος Διονύσιος άσκησε απαγωγή κατά του Αγοράτου με το αιτιολογικό ότι κυκλοφορούσε σε ιερούς και δημόσιους χώρους ενώ αυτό απαγορευόταν επειδή ενεχόταν σε ανθρωποκτονία. Ο Διονύσιος κατέφυγε στη διαδικασία της απαγωγής επειδή, λόγω της αμνηστίας, δεν μπορούσε να τον καταγγείλει απευθείας για φόνο στα φονικά δικαστήρια. Ο κατηγορούμενος ισχυρίστηκε πάντως ότι η χρήση της διαδικασίας αυτής εναντίον του ήταν παράνομη, διότι απήχθη ως κακούργος, τεχνικός όρος που προσδιόριζε άλλου είδους άδικες πράξεις και όχι την ανθρωποκτονία. Φαίνεται πάντως ότι λίγες δεκαετίες μετά την παλινόρθωση της δημοκρατίας, η απαγωγή χρησιμοποιήθηκε για να παρακάμψει τη γενική αμνηστία ώστε να τιμωρηθούν οι συνεργοί των τυράννων και σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις από συγγενείς ανθρώπων που είχαν φονευθεί από τους Τριάκοντα λόγω των δημοκρατικών τους πεποιθήσεων. Στον ίδιο λόγο του Λυσία, για παράδειγμα, αναφέρεται η υπόθεση του Μενεστράτου που είχε συλληφθεί με απαγωγή για παρόμοιο έγκλημα που καλυπτόταν από την αμνηστία του 403/2.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Ανθρωποκτονία, φονικός νόμος, Δράκων, φόνος εκ προνοίας, φόνος μη εκ προνοίας, ακούσιος φόνος, Απαγωγή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Cairns, D. L. 2015, "Revenge, Punishment, and Justice in Athenian Homicide Law", *Journal of Value Inquiry* 49 (4):645-665.
- Gagarin, M., "The Prosecution of Homicide in Athens". *Greek, Roman and Byzantine Studies*. 20 (1979), 301-324.
- Gagarin, M., *Drakon and Early Athenian Homicide Law*, New Haven 1981.
- Gagarin, M., "Self-Defence in Athenian Homicide Law", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 19 (1978), 111-120.
- Hansen, M. H., *Apagoge, Endeixis and Ephegesis against Kakourgoi, Atimoi and Pheugontes*, Odense 1976.
- MacDowell, D. M., *Athenian Homicide Law in the Age of the Orators*, Manchester 1963.
- MacDowell, D. M., *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, Αθήνα 1986.
- Μαραβέλιας, Χ. Ε., *Φόνος. Τα αττικά φονικά δικαστήρια και ιδίως το εν Φρεαττοί του Πειραιώς δικαστήριο*, Πειραιάς 1998.
- Parker, R. C. T. 1983. *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Oxford.
- Pepe, L., "Some Remarks on Homicide and Criminal Responsibility in Ancient Greece", *Métis* 2015, 45-67.
- Sealey, R., "The Athenian Courts for Homicide", *Classical Philology* 78 (1983), 275-296.
- Stroud R.S., *Drakon's Law on Homicide*, Berkeley 1968.
- Todd, S. C., *The Shape of Athenian Law*, Oxford 1993.
- Tulin A., *Dike Phonou: The Right of Prosecution and the Attic Homicide Procedure*, Stuttgart 1996.
- Youni, M. S. «The Different Categories of Unpunished Killing and the Term ἄτιμος in Ancient Greek Law», στο E. Cantarella - G. Thür (επιμ.), *Symposion 1997, Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Altafiumara, 8-14 September 1977)*, Wien 2001, 117-137.

ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΑΥΤΟΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΜΒΑΘΥΝΣΗΣ

Άσκηση 1.

«Πες μου λοιπόν, στο όνομα του Διός, ποιο είναι αυτό που πιο πολύ απευχόμαστε όλοι, και ποιο είναι αυτό για το οποίο περισσότερο υπάρχει μέριμνα στους νόμους; Είναι το να μην γίνονται φόνοι μεταξύ των ανθρώπων, και για αυτό εξαίρετος φύλακας έχει ταχθεί η Βουλή του Αρείου Πάγου.

Στους σχετικούς με αυτό το θέμα νόμους ο Δράκων, επιθυμώντας να καταστήσει φοβερό και τρομερό πράγμα το να γίνεται ο ένας αυτουργός του θανάτου του άλλου, και θεσπίζοντας στους νόμους του τον αποκλεισμό του ανδροφόνου από τις χέρνιβες, τις σπονδές, τους κρατήρες, τα ιερά, την αγορά, και αφού απαρίθμησε όλα τα άλλα, με το οποία θεωρούσε ότι θα απέτρεπε μερικούς από την πράξη αυτή, ωστόσο δεν παρέβλεψε την τάξη του δικαίου, αλλά όρισε και τις συνθήκες

κάτω από τις οποίες ο φόνος είναι δικαιολογημένος, και αν κάποιος ενεργήσει έτσι, όρισε να είναι ατιμώρητος. Άρα λοιπόν, στους νόμους σας προβλέπεται η περίπτωση του ατιμώρητου φόνου, αλλά στο νόμο που πρότεινε ο Λεπτίνης δεν υπάρχει η δυνατότητα ούτε χάρη να ζητήσει κάποιος, ούτε αν είναι δικαιολογημένος ούτε με κανέναν άλλο τρόπο;» (Δημοσθένης 20 Προς Λεπτίνην 157-158).

Στο παραπάνω απόσπασμα γίνεται λόγος για συγκεκριμένες διατάξεις του φονικού νόμου. Για ποιες διατάξεις πρόκειται;

Άσκηση 2.

Ο Αθηναίος Ευτυχίδης καλεί τον φίλο του Πάτροκλο στο σπίτι του ένα βράδυ για να του κάνει το τραπέζι. Μετά το φαγητό, όταν τελειώνει το κρασί που είχε φέρει ο δούλος του, ο Ευτυχίδης παίρνει έναν αμφορέα με άκρατον οίνο δικής του παραγωγής, και τον ρίχνει σε έναν κρατήρα για να τον ανακατέψει με νερό. Αντί για νερό όμως, ρίχνει κατά λάθος στον κρατήρα μια υδρία με φάρμακο που είχε για να ραντίζει το αμπέλι του. Χωρίς να το αντιληφθούν, συνεχίζουν και οι δύο να πίνουν, και πολύ περισσότερο ο Πάτροκλος, που είναι πολύ στενοχωρημένος από τα οικονομικά προβλήματά του, τα οποία διηγείται στον Ευτυχίδα.

Την άλλη μέρα αρρωσταίνουν βαριά και οι δύο. Μετά από μερικές ημέρες η υγεία του Ευτυχίδα πηγαίνει καλύτερα, ο Πάτροκλος όμως πεθαίνει. Η οικογένεια του Πάτροκλου κατηγορεί τον Ευτυχίδα ότι τον σκότωσε.

- α) Τι ενέργειες πρέπει να κάνουν οι συγγενείς του Πάτροκλου;
- β) Ποιος είναι ο αρμόδιος άρχοντας για την υπόθεση;
- γ) Σε ποιο δικαστήριο θα πρέπει να παραπέμψει την υπόθεση;
- δ) Ποια ποινική αντιμετώπιση επιφυλάσσει στον Ευτυχίδα το δίκαιο της Αθήνας και ποιες δυνατότητες του δίνει;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΑΥΤΟΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΜΒΑΘΥΝΣΗΣ

Άσκηση 1

Το απόσπασμα αναφέρεται στις διατάξεις για την πρόρρηση και στις διατάξεις για τον δίκαιο φόνο.

Άσκηση 2

- α) Πρέπει να προβούν πρώτα στην πρόρρηση και έπειτα να κάνουν την καταγγελία ενώπιον του άρχοντα.
- β) Ο Άρχων Βασιλεύς.
- γ) Στο Παλλάδιον, διότι πρόκειται για ανθρωποκτονία από αμέλεια.
- δ) Αν καταδικαστεί από το δικαστήριο, η ποινή που αντιμετωπίζει είναι η εξορία. Του δίνεται επίσης η δυνατότητα να φύγει αυτοεξόριστος πριν αρχίσουν οι δευτερολογίες στο δικαστήριο.